

**Nİ‘METULLAH B. RÛHULLAH el-HÛSEYNÎ el-
KERBELÂÎ‘NİN
ŞERHU‘L-KASÎDETİ‘T-TANTARÂNIYYE METNİ***

Leyla Yakupođlu Boran**

Öz

Kasîde-i Tantarâniyye; Mu‘inuddîn Ebû Nasr b. Abdurrezzâk et-Tantarânî el-Merâġî‘nin, Büyük Selçuklu sultanları Alparslan ile ođlu Melikşah döneminde vezirlik yapan ve eğitimin öncüsü olarak addedilen Nizâmiye medreselerinin kurucusu olan Nizâmülmülk‘ü methetmek amacıyla kaleme aldığı meşhur bir kasidedir. Otuz beş beyitten müteşekkil, *Kasîde-i terci‘iyye*, *Kasîde-i mücennese*, *Kasîde-i tarsi‘iyye* gibi birçok isimle de anılan *Kasîde-i Tantarâniyye*, edebî sanatlarla müzeyyen yapısı itibariyle diđer kasideler arasından temayüz etmiş; üzerine yazılan şerh, nazîre ve tesdislerle farklı bağlamlarda dikkate değer bir edebî ilgiye mazhar olmuştur.

Kasideye şerh yazan isimler arasında Ebu‘l-Alâ Alâeddin Muhammed b. Muhammed el-Bihîştî el-İsferâyînî, Muhammed Hâcî Nebî el-Humeydî el-Kevsec, Ni‘metullah b. Rûhullah el-Hüseynî el-Kerbelâî, Ebu‘l-Leyl Abdurrabbih Muhammed İbnu‘l-Hâc el-Arabî el-Unnâbî, Mustafa İsâmuddin Üsküdârî, Derviş Muhammed b. Hâc Velî b. Hac Resûl Tarsûsî Bezârî Hanefî Kâdirî, Muhammed b. Murâd el-Bosnevî, Mustafa b. Ebû Bekir es-Sivâsî, Şerîf Abdulkâdir el-Mevsilî, Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Harpûtî bulunmaktadır. Kasidenin Türkçe, Farsça ve Fransızcaya tercümeleri de yapılmıştır. Beyazıt Devlet Kütüphanesi‘nde Farsça tercümesi bulunan kasidenin, Silvestre de Sacy tarafından yapılmış Fransızca bir tercümesi de mevcuttur. Kemalpaşazâde ile İbrâhim b. Mehmed el-Yalvâcî‘nin tercümeleri de kasidenin Türkçeye yapılan tercümelerinden en fazla ön plana çıkanlardır.

Kasidenin bazı Türkçe tercüme ve şerhleri üzerine birkaç akademik çalışma yapılmış olmasına rağmen Arapça şerhleri üzerine herhangi bir neşre rastlanamamıştır. Bu çalışmada da *Kasîde-i Tantarâniyye* hakkında çeşitli bilgiler verilmekle birlikte Ni‘metullah b. Rûhullah el-Hüseynî el-Kerbelâî‘nin kasideye yazmış olduđu Arapça şerh ele alınmıştır.

* Araştırma makalesi/Research article

** Arş. Gör. Dr.; İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dođu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: leyla.yakupoglu@istanbul.edu.tr (ORCID ID: [0000-0003-1236-2888](https://orcid.org/0000-0003-1236-2888)).

Makale Gönderim Tarihi: 12.02.2020

Makale Kabul Tarihi : 05.05.2020

Anahtar kelimeler: Kasîde-i Tantarâniyye, Ni‘metullah b. Rûhullah el-Hüseynî el-Kerbelâî, Arapça şerh, Mu‘înuddîn Ebû Nasr b. Abdurrezzâk et-Tantarâni, Nizâmülmülk.

Sharh al-Kasidah al-Tantaraniyyah

by Nimetallah b. Rûhullah el-Hoseinî el-Kerbelai

Abstract

al-Kasidah al-Tantaraniyyah was written by Muinuddîn Abu Nasr b. Abd al-Razzak al-Tantarani al-Maraghi for the purpose of praising Nizamulmulk who was vizier on the period of Alparslan and his son Malekshah who were Sultans of Great Seljuk Empire. al-Tantarani also was considered as founder of Nizamiyah Madrasah which was regarded as the leader of education at that time. *al-Tantaraniyyah* composed of thirty five couplets and is called with a few names such as *al-Kasidah al-Tarjeeyyah*, *al-Kasidah al-Mojannasah* and *al-Kasidah al-Tarseeyyah*. It took attention with its preciousness which is full of literary arts. *al-Kasidah* maintains its importance in literary circle until today by the paraphrases and nazeerahs and tasdeeses which had been written about it.

Abu al-Lail Abdarrabbih Mohammad Ibn al-Haj al-Arabi al-Unnabi, Abu al-Alâ Alaaddin Mohammad b. Mohammad al-Baheshtî al-Esfarayini, Mohammad Haji Nabi al-Humaidi al-Kavsaj, Nimetallah b. Rûhullah al-Hoseinî al-Kerbelai, Mustafa Isamuddin Uskudari, Mohammad b. Haj Veli b. Haj Rasul Tarsusi Bazari Hanefî Qadiri, Mohammad b. Murad al-Bosnawi, Mustafa b. Abu Bakr al-Sivasi, Shareef Abdalqadeer al-Mavsili, Mûderris-Müftü Mehmed Kemaleddin Harputi are some commentators who wrote the paraphrases about *al-Tantaraniyyah*. Also it were translated into Turkish, Persian and French. A version of its Persian translation is stored in Bayazit State Library. It was translated into French by Silvestre de Sacy and translated into Turkish by Kemalshazade and Ibrahim b. Mehmed al-Yalvacı.

Though availability of academic studies on *al-Tantaraniyyah*'s Turkish paraphrases and translations, it has not been found out an academic study on Arabic paraphrases. So in this article, giving some informations about *al-Kasidah al-Tantaraniyyah*, it will be submitted on *Sharh al-Kasidah al-Tantaraniyyah* by Nimetallah b. Rûhullah al-Hoseinî al-Kerbelai.

Keywords: al-Kasidah al-Tantaraniyyah, Nimetallah b. Rûhullah al-Hoseinî al-Kerbelai, Paraphrases in Arabic, Muinuddîn Abu Nasr b. Abd al-Razzak al-Tantarani, Nizamulmulk.

Structured Abstract

In Arabic literature, eulogiums which are written within the frame of particular issues and in certain order are named by their subjects and their rhyme letters or their first verses. For example, in regard to be its rhyme letter, some of eulogiums are named as *al-Kasidah al-Mimiyyah*, *al-Kasidah al-Nuniyyah*, *Lamiyat al-Arab* and *Lamiyat al-Ajem*; in regard to their issues some are named as *al-Khamriyyah* and *al-Tardiyyah*; and also there are eulogiums which have a specific names such as *Qasidah al-Burdah*, *Qasidah al-Munfarijah*.

In classical Arabic poetry, as a verse form the eulogiums are taken much interests by poets and some of them comes to the fore in proportion to others because of some reasons and they are studied again within the context of paraphrases, annotation, takhmees and tashteer.

Qasidah al-Burdah written by both Kaab b. Zuhair and Busiri, *al-Qasidah al-Khamriyyah* and *al-Qasidah al-taiyyah* written by Ibn al-Faridh, *Lamiyah al-Arab* by Shanfarah, *al-Qasidah al-Nuniyyah* by Abu al-Fath al-Busti were among those eulogiums which were the most paraphrased ones.

In classical Arabic literature, *al-Qasidah al-Tantaraniyyah* is among those most popular eulogiums. It is named as *al-Qasidah al-Tarjeeyah* in regard to have similar repeated voices, named as *al-Qasidah al-Mujannasah* in regard to include different examples of literary art named paronomasia, named as *al-Qasidah al-Tarseeyah* in regard to have a lot of items in same rhyme and poetic meter, also named as *Zu al-kafiatain* to involve two rhymes in each verse.

al-Kasidah al-Tantaraniyyah was committed to paper by Muinuddin Abu Nasr b. Abd al-Razzak al-Tantarani al-Maraghi who was from Baghdad and Baghdad's best poets in hijri fifth century. He was described as 'the greatest intellectual' and qualified as 'the poetry is his unimportant talent' by Dawlatshah in *Tazkirat al-shoarah*.

al-Kasidah al-Tantaraniyyah was written to glorify Nizamulmulk who was the most known vizier of Great Seljuk Empire. *al-Tantaraniyyah* has high sense of art and thirty-five couplets. In each six parts of poem comprises of five couplets. Its twenty-five couplets are for the part of naseeb and ten couplets are for encomia part. It was written by using Arabic aruz prosody's *ramal form* which is *fâilâtun fâilâtun fâilâtun fâilun*.

In part of naseeb which is formed of twenty-five couplets, writer of *al-Kasidah al-Tantaraniyyah* Abd al-Razzak al-Tantarani explains his deep love to Prophet Mohammad. Due to this reason *al-Kasidah al-Tantaraniyyah* is respected between encomias which were written for Prophet Mohammad. al-Tantarani says in this poem that he lost his mind by reason of his deep love to

Prophet Mohammad and his waist was leaned like an arc, he was suffering because of being away from Prophet Mohammad and his heart which is full of love was exhausted. Also, he says in poem that he cried so much, because of this some scars were appeared on his cheeks and he would be well if he came together with Prophet Mohammed. From twenty fifth couplet al-Tantarani begins to glorify Nizamulmuluk to whom he calls as ‘ascetic’ and describes as a leader who guides intellectuals in consequence of his knowledge and piousness. In this part, al-Tantarani mentions about Nizamulmuluk’s generosity to poor people and his power and his fairness and moderation to his comrades.

Abu al-Lail Abdarrabbih Mohammad Ibn al-Haj al-Arabi al-Unnabi, Abu al-Ala Alaaddin Mohammad b. Mohammad al-Baheshti al-Esfarayini, Mohammad Haji Nabi al-Humaidi al-Kavsaj, Nimetallah b. Rûhullah al-Hoseinî al-Kerbelai, Mustafa Isamuddin Uskudari, Mohammad b. Haj Veli b. Haj Rasul Tarsusi Bazari Hanefi Qadiri, Mohammad b. Murad al-Bosnawi, Mustafa b. Abu Bakr al-Sivasi, Shareef Abdalqadeer al-Mavsili, Mûderris-Müftü Mehmed Kemaleddin Harputi are some commentators who wrote the paraphrases about *al-Tantaraniyyah*. Also it were translated into Turkish, Persian and French. A version of its Persian translation is stored in Bayazit State Library. It was translated into French by Silvestre de Sacy and translated into Turkish by Kemalrashazade and Ibrahim b. Mehmed al-Yalvacı.

66

Though availability of academic studies on *al-Tantaraniyyah*’s Turkish paraphrases and translations, it has not been found out an academic study on Arabic paraphrases. So in this article, giving some informations about *al-Kasidah al-Tantaraniyyah*, it will be submitted on *Sharh al-Kasidah al-Tantaraniyyah* by Nimetallah b. Rûhullah al-Hoseinî al-Kerbelai. In this copy of *Sharh al-Kasidah al-Tantaraniyyah*, el-Kerbelai followed three periods while studing on this eulogium. First is to explain poet’s word with the words which are commonly used in Arabic. Second is to clarify the words grammatically. Third is to explain couplets meanings clearly.

Giriş

Arap edebiyatında muayyen bir mevzu etrafında belli bir tertiple kaleme alınan kasideler; konularına, kâfiye harflerine yahut rediflerine göre olmak üzere çeşitli biçimlerde adlandırılırlar. *Kasîde-i Mîmiyye*, *Kasîde-i Nûniyye* ve *Lâmiyyetu'l-Acem* gibi örnekler kâfiye harflerine göre adlandırılmış kasidelere misal teşkil ederken *Kasîde-i Hamriyye* ya da *Kasîde-i Münferice* gibi kasideler de merkeze aldıkları konular itibariyle birtakım hususi adlarla anılagelmişlerdir¹.

Klasik Arap şiirinde de şairlerin en fazla ilgi gösterdiği nazım biçimi olan kasideler arasında çeşitli sebeplerle bazılarının diğerlerine nispetle daha fazla temayüz ederek asırlar boyunca edebî mahfillerce şerh, haşiye, tahmis ve

taştirlerle yeniden işlendiği görülmektedir. Kâ'b b. Zühayr (ö.24/645?)'in ve Bûsîrî (ö.695/1296?)'nin *Kasîde-i Bürde*'leri, İbnu'l-Fâriz (ö.632/1235)'in *Kasîde-i Hamriyye* ve *Kasîde-i Tâiyye*'si, Şenferâ (ö.m.525-550 arası)'nın *Lâmiyyetu'l-Arab*'ı, Ebu'l-Feth el-Bustî (ö.400/1010)'nin *Kasîde-i Nûniyye*'si Arap edebiyatında olduğu kadar klasik Türk edebiyatında da başta şerh olmak üzere çeşitli seviyelerde ilgi gören önemli manzûmeler arasında yer alırlar.

Arap edebiyatında; içinde birbirine benzer seslerin tekrarlarını ihtiva etmesi bakımından *kasîde-i terci'iyye*, cinâs sanatının farklı örneklerini içermesi hasebiyle *kasîde-i mücennese*, aynı vezin ve kafiyede pek çok ögeye sahip olması itibariyle *kasîde-i tarsi'iyye* ve her mısraında iki kafiye bulunduğu için *zu'l-kâfiyeteyn* isimleriyle anılan ve otuz beş beyitten meydana gelen *Kasîde-i Tantarâniyye*'nin² özellikle klasik Arap edebiyatında gördüğü ilgi göz önünde bulundurulduğunda bahsi geçen meşhur kasideler arasında yer aldığı kolaylıkla kabul edilecektir.

Tantarâniyye Kasidesi

Kasîde-i Tantarâniyye, hicri V. asrın önde gelen Bağdatlı şair ve müderrislerden biri olan Mu'înuddin Ebû Nasr Ahmed b. Abdurrezzâk et-Tantarâni el-Merâğî (ö.485/1092) tarafından Selçuklu veziri Nizâmülmülk (ö.1092)'ü methetmek için nazmedilmiştir³. Devletşah (ö.900/1494), *Tezkiretu's-su'arâ*'da '*âlimlerin en büyüğü*' olarak nitelediği ve '*şairlik onun en önemsiz meziyetidir*' dediği Tantarâni'nin, söz sanatlarını içeren pek çok şiire sahip olduğunu ve çift kafiyeli *Kâsîde-i Tantarâniyye*'sinin de yüksek sanat anlayışıyla⁴ yazıldığını dile getirmektedir. Kâtip Çelebi (ö.1067/1657) ise Nizâmülmülk'ün övüldüğü bu kasidenin, cinas sanatının eşsiz bir örneği olduğunu vurgulamaktadır⁵. Beşer beyitlik altı bölüme ayrılmış olan ve yirmi beş beyitlik nesîb ile on beyitlik methiye bölümünden meydana gelen kaside, remel bahrinin *fâilâtun fâilâtun fâilâtun fâilun* kalıbıyla⁶ nazmedilmiştir. Ayrıca klasik kaside sisteminden farklı olarak bu kasidede tek kafiye ve revî yerine farklı revîler kullanılmıştır⁷.

Tantarâni, kasidesinin nesîb bölümünde Hz. Muhammed'e duyduğu derin sevgiyi anlatmaktadır. Bu yönüyle kasidenin bir naat olabileceği de öne sürülmüştür. Şair; Hz. Peygamber'e duyduğu muhabbet dolayısıyla aklını yitirdiğini, belinin yay gibi büküldüğünü, O'ndan ayrı kalmanın verdiği acıyla sarsıldığını, aşk dolu gönlünün helâk olduğunu, uzun süredir aşkı kalbinde saklasa bile durmadan akan gözyaşlarının yanağında izler meydana getirdiğini ve gözyaşlarının artık sırrını ifşa ettiğini, yanıp tutuştuğu bu aşk ateşinden dolayı susuz kalan gönlüne sadece Hz. Peygamber'in dudaklarından dökülen ve içenleri mest eden âb-ı hayatın derman olacağını söylemektedir. Yirmi beşinci beyitten itibaren, ulemanın kendisinden feyz aldığı âlim ve takvası hasebiyle

‘zâhidlere mürşid olan zâhid’ diyerek nidâ ettiği Nizâmülmülk’ün methine yer vermektedir⁸. Bu büyük devlet adamı; mazlum ve muhtaçlara karşı cömertliği, dağları titreten heybeti, dostlarına karşı adalet ve insafı tutumunun yanı sıra İslâm cemaatinin muzafferiyeti ile düşmanların daimî zilletine vesile oluşu⁹ gibi meziyetleriyle methe layık görülmüştür.

Çok sayıda tercümesinin yanı sıra başta Arapça olmak üzere Farsça ve Türkçe bir hayli şerhi bulunan *Kasîde-i Tantarâniyye*, ahenkli söyleyişi ve sanatlı yapısı itibarıyla Arap edebiyatının kendine has tavrıyla öne çıkan manzûmelerinden birisi kabul edilebilir. *Tantarâniyye* hakkında kaleme alınan şerh ve tercüme üzerine burada kısa kısa değerlendirmelerde bulunmak uygun olacaktır.

Kasîde-i Tantarâniyye’ye Arapça şerh yazan isimlerden biri Muhammed Hâcî Nebî el-Humeydî el-Kevsec (ö.915 [?])’dir¹⁰. el-Kevsec, şerhine oldukça süslü bir mukaddime ile başlamıştır. Şerhin sebab-i telifini ise kendisine takdir-i İlahî’nin tecelli ettiğini, içinde bulunduğu keşmekeş ortam ve zamandan sıyrılıp halktan uzaklaşma arzusunun gönlüne geldiğini, bazı kere de inzivâya çekilip hâlis bir kalple Hak’la meşgul olmak istediğini, bu halde iken ancak Tantarâni’nin inceliklerle dolu kasidesini şerh etmekle kalbinin mutmain olacağını ve iyi insanların istifade etmesi için bu şerhi kaleme aldığını¹¹ söyleyerek beyan etmiştir. Kasideyi şerh ederken beyitlerdeki müşkül kelimelere, Arapçada sık kullanılan karşılıklarını zikretmek suretiyle açıklık getirmiş; bu kelimelerin vezinlerini ve onlarla aynı kökten gelen mastar ve fiilleri de burada belirtmiştir. Ardından cümlelerin irabını yaparak beyte toplu mana vermiştir¹².

Bir diğer *Tantarâniyye* şârihi Muhammed b. Bihiştî el-İsferâyînî (ö.749/h.)’dir¹³. İsferâyînî’nin şerh metodu yukarıda ismi geçen el-Kevsec’ininkiyle benzerlik arz eder. Öncelikle *Kasîde-i Tantarâniyye*’nin beyitlerini harekeli olarak yazmış, her beytin altında o beyitte geçen kelimelerin manalarını açıklamış ve bu kelimelerin sülâsileri ile müştaklarına örnekler vermiş, ardından beyitlerin irabını yaparak anlamını açıklamıştır¹⁴.

Tantarâniyye’ye Arapça şerh yazanlardan bir diğeri Ebu’l-Leyl lakabıyla bilinen Cezayir Medresesi (Sealibiyye Medresesi)’nin yüksek kısmının öğrencilerinden biri olan Muhammed b. el-Hâc el-Arabî el-Unnâbî’dir. Şârih *el-Ferâidu’l-cumâniyye fî şerhi’l-kasîdeti’t-Tantarâniyye* adını verdiği bu çalışmada kasidedeki kelimelerin lügatteki karşılıklarını vererek beyitlere secili ifadelerle mana vermiş, ayrıca kasidedeki söz sanatlarını açıklamıştır¹⁵. Bu şerh 1901 yılında Mısır’da müstakil bir kitap olarak neşredilmiştir¹⁶.

Kasideye şerh yazanların bir diğeri Derviş Muhammed b. Hâc Velî b. Hac Resûl Tarsûsî Bezârî Hanefî Kâdirî (ö.?)’dir. Şârih, diğer şerhlerden farklı olarak beyitlerdeki kelimelerin anlamlarından yahut müştaklarından ayrı ayrı

bahsetmemiş, bunun yerine beytin manasını söyleyerek şerhine başlamış, ardından cümlelerin irabını vererek beyitlerdeki söz sanatlarını beyan etmiştir¹⁷.

Kaynaklarda bunlara ek olarak Şerîf Abdulkâdir el-Mevsîlî¹⁸, Hâfiz Süleyman b. İbrâhim (ö.?)¹⁹, Muhammed b. Said el-Bûsirî, Muhammed b. Murâd el-Bosnevî²⁰, İbnu'l-Hâcib Cemâleddin Ebû Amr Osman b. Ömer (ö.646/1249)²¹ ve Molla Ahmed (ö.?)²² gibi isimlerin yanı sıra ismi meçhûl birçok şârihin *Kasîde-i Tantarâniyye* üzerine Arapça şerh yazdığına dair kayıtlar söz konusudur.

Kasîde-i Tantarâniyye'nin Arapça dışında Farsça ve Türkçe şerhlerinin de bulunduğu yukarıda belirtilmişti. Bunlar arasında İbrahim Sâlihîyân'ın Farsça şerhi ile Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Harpûti²³ ve Mustafa İsamuddin Üsküdâri'nin (ö.1203/1789 [?]) Türkçe şerhleri öne çıkan çalışmalardan bazılarıdır.

Şerhlerin yanı sıra *Kasîde-i Tantarâniyye*'nin Farsça ve Türkçe manzûm ve mensûr çok sayıda tercümesi olduğu bilinmektedir. Hüsameddin Muhammed (ö.?) de kasideye Arapça bir nazîre²⁴ yazmıştır. *Tesdîsü'l-Kasîdeti't-Tantarâniyye* adıyla kayıtlı müellifi meçhûl tesdisin mevcudiyeti de bilinmektedir²⁵. Şeyhülislam Kemalpaşazâde (ö.940/1534) ve İbrahim b. Mehmed el-Yalvâcî (ö.1876)'nin Türkçe tercümeleri kasidenin en meşhur tercümelerindedir. Kemalpaşazâde'nin kasideye yapmış olduğu tercüme M. A. Yekta Saraç tarafından neşredilmiştir²⁶. el-Yalvâcî'nin “*Ey ki aşktan bâli hâlî, âşık ettin bâl-i âl / Firkatinle zâil ettin aklımı ey kâli bâl // Ey ki ahsen boylu server, yay gibi kıldın beni / Aşkın ile koy beni zirâ ki aşkın bâle bâl...*” örneğinde olduğu gibi kasidenin hem Arapçadaki vezin ve kafiyesine uygun olarak hem de aynı cinas sanatı ve çifte kafiye tertibi göz önünde bulundurarak yapmış olduğu tercümenin, Türk edebiyatında bu kaside üzerine yapılan çalışmalar arasında sanat yönü ağır basan yapısıyla ön planda olduğu iddia edilmektedir²⁷. Ayrıca Mu'înuddin Ebû Nasr Ahmed b. Abdurrezzâk et-Tantarâni²⁸, Nasrullah b. Ömer (ö.?)²⁹ ve Şeyh-zâde (ö.)'ye³⁰ ait tercüme ile kütüphane kayıtlarında müellifi tespit edilemeyen çok sayıda Türkçe tercüme bulunmaktadır. Bu çalışmalar dışında kasidenin Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde müellifi meçhûl bir Farsça tercümesi de mevcuttur. Silvestre de Sacy ise kasideyi *Kitâbu'l-enîsi'l-mufîd li't-tâlibi'l-mustefîd ve câmi'i's-şuzûr min manzûm ve mensûr*³¹ adlı Arap edebiyatından seçme metinlerin yer aldığı kitabında Fransızca tercümesiyle neşretmiştir³².

Bu çalışmada hayatı hakkında herhangi bir malumata rastlayamadığımız Ni'metullah b. Rûhullah el-Hüseynî el-Kerbelâi (h.1050-1120/m.1640-1718)'nin *Şerhu'l-Kasîdeti't-Tantarâniyye*'si, el-Merâğî'nin bu kıymetli çalışması üzerine yapılan ve günümüze ulaşan diğer bir şerhtir³³.

Yöntem itibariyle Kerbelâî'nin bu kasidede izlediği şerh metodunun, diğer Arapça kaside şerhlerinde izlenenden çok da farklı olmadığı söylenebilir. Üç aşamalı bir yöntemin takip edildiği bu şerhte Kerbelâî, öncelikle beyitlerde geçen kelime ve terkiplerin, Arapçada daha sık kullanılan mürâdiflerini zikrederek anlamlarını izah etmektedir. İkinci aşamada ise *Kavluhu* sözüyle beyitlerin daha iyi anlaşılması açısından kelimeleri gramer hususiyetleri itibariyle ele aldığı bölüme geçmekte ve ardından ayrıntılı olarak cümlelerin irabını vermektedir. Son olarak *el-Ma'na* başlığı altında beyitlerin anlamlarını, kelimelerin Arapçada sık kullanılan karşılıklarıyla ifade ederek kısaca açıklamaktadır.

Şârih Ni'metullah el-Kerbelâî, şerhine klasik kaside üslubunda olduğu gibi hamdele ve salve ile başlamaktadır. Ardından kendisi için istiğfar etmektedir. İstiğfardan sonra Tantarâni'ye ait bu meşhur kasideyi okuduğunda *Kasîde-i Tantarâniyye*'nin muteber bilgiler ile hayret verici incelikler ihtiva ettiğini dile getirip, kasidedeki derin manalara delalet eden ve latif ibareleri açıklayan bir şerhe rastlamadığını ifade ettikten sonra şerhi yazma sebebine değinmektedir. Bazı dostlarının kendisine bu kasidedeki müfredatı açıklayan, cümlelerin irabını yapan ve beyitleri anlamlandıran bir şerh yazma hususunda ısrarcı olduğunu söylemektedir. Başlangıçta dostlarının bu konudaki talebini, kasidedeki incelikleri açıklamaya muktedir bir bilgi birikimine sahip olmadığı gerekçesiyle geri çevirdiğini, ancak bir süre sonra onların ısrarlarına dayanamayıp Allah'tan yardım dileyerek bu şerhi yazdığını³⁴ beyan etmektedir. Beyitleri şerh edip anlamlarını hülâsa etmeyi bitirdikten sonra hem zamanın kısıtlı hem de aklının karışık olması sebebiyle ilminin ancak bu şekilde bir şerh yapmaya yettiğini, bu şerhi okuyanlardan yapmış olduğu hatalar sebebiyle af dilediğini, şerhteki kusurları örtmelerini, kendisini hayırla yâd etmelerini isteyerek anne ve babasına Allah'tan rahmet ve necât dileyip Allah-u Teala'ya hamd ettikten sonra şerhine son vermektedir.³⁵

Sonuç

Ali Nihat Tarlan, yazılı edebiyatın mahsulü olan metnin, devir ve sanat anlayışının görüşlerini ihtiva etmesi hasebiyle öncelikle genel inceleme metoduna göre tetkik edilmesi gerektiğini söylemektedir. Yine bu incelemenin şerh açısından yeterli olmadığını dile getirip psikoloji, sosyoloji ve estetik ilimlerinin mevzuu olan edebiyat metninin topluma ve yazara dönük olarak bir incelemeye tabi tutulmasının gereğine de işaret etmektedir. Çünkü metnin yazarı eseri kaleme alırken içinde bulunduğu toplumdan etkilenmiş ve bilinçaltına yerleşen bu edinimleri eserine yansıtmış olabilir³⁶. Metni anlamak için de edebî eserin dış kabuklarını kaldırıp şairin zihin dünyasının işleyişini kavramak gerekir³⁷.

Bundan hareketle, klasik edebiyatta metin şerhi, metinde var olan anlam kapalılıklarını, mevcûdiyeti kabul edilen güçlükleri sarıh bir şekilde izah etmek ve metnin daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için yapılır. Yapılan şerhin derinliği ve değeri ise şârihin hem konu hem de şaire dair müktesebâtıyla alakalıdır. Şârih metindeki bilgileri zaman zaman ayet, hadis, darb-ı mesel, beyit, vb. deliller getirerek açıklarken şerh ettiği metne olan hâkimiyetini de gözler önüne sermektedir. *Şerhu'l-kasîdeti't-Tantarâniyye*'de de şârihin sadece beyitleri açıklamakla yetinmediği, beyitleri irab açısından ve kelimelerin manalarını, müştaklarını, mürâdifleri ile zıt anlamlarını zikretmek suretiyle okuyucuya muhtelif bilgiler sunduğu aşikârdır. Ayrıca aynı metne diğer şârihler tarafından yapılan şerhlerin bir kısmında kasidedeki edebî sanatların da incelemeye tabi tutulduğu görülmektedir. Bu münasebetle bir metne yapılan farklı şerhlerin birbirinin tekrarı olmadığı, şârihin bilgi birikimi ve tecrübesi sayesinde şerhlerin çeşitlendiği ve okuyucuya farklı boyutlarda fayda sağladığı görülmektedir.

Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye Metni

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عَلَيْكَ نَتَوَكَّلُ يَا كَرِيمُ، الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ وَحَصَّهُ بِنُطْقِ الْبَيِّنَاتِ وَالْبَيِّنَاتِ وَالْفَضْلِ وَالْعِزِّ وَالْعِزِّ وَالصَّلَاةِ عَلَى نَبِيِّهِ الْمُبْعُوْثِ بِأَفْصَحِ اللِّسَانِ وَعَلَى آلِهِ الْكِرَامِ الْأَطْهَارِ وَأَصْحَابِهِ الْعِظَامِ الْأَخْيَارِ.

وَبَعْدُ فَيَقُولُ الْفَقِيرُ الْحَقِيرُ الْمَفْتَقِرُ إِلَى اللَّهِ الْمَلِكِ الْغَنِيِّ نِعْمَةَ الدِّينِ ابْنُ رُوحِ اللَّهِ الْحُسَيْنِيِّ الْكَرْبَلَائِيِّ الْكُورَسَرخِيِّ غَفَرَ اللَّهُ عَنْهُ ذُنُوبَهُ وَكَشَفَ عَنْهُ كُرُوبَهُ: لَمَّا أُطْلِعْتُ عَلَى الْقَصِيْدَةِ الْمَشْهُورَةِ الْمُنْسُوْبَةِ إِلَى مُعِيْنِ الدِّينِ الطَّنْطَرَانِيِّ رَوْحِ اللَّهِ رَوْحَهُ الشَّرِيْفِ وَكَانَتْ مُسْتَمَلَّةً عَلَى فَوَائِدِ شَرِيْفَةٍ وَدَقَائِقِ عَجِيْبَةٍ أُوْدِعَ فِيهَا الْعَجَائِبُ مِنَ الْفِكْرِ وَالْبَدَائِعِ مِنَ السَّحْرِ، وَلَمْ يَتَّفِقْ لَهَا شَرْحٌ يُبَيِّنُ لَطَائِفَ عِبَارَاتِهَا وَيُخْرِجُ مِنَ الْأَكْمَامِ ثَمَرَاتِهَا، اِلْتَمَسْنَا وَالْحَافِظُ بَعْضُ إِخْوَانِي شَرْحًا يُبَيِّنُ اللَّغَاتِ وَالْإِعْرَابَ وَيُخْرِجُ مِنَ الْقَشْرِ اللَّبَابَ فَأَبَيْتُ لِقْصُورِ فَهْيِي وَفُتُورِ ذَهْنِي، لَكِنْ لَمَّا تَكَرَّرَ اِلْتِمَاسُهُمْ وَتَكَثَّرَ اِلْحَاحُهُمْ شَرَعْتُ فِيْمَا اِقْتَرَحُوا مِنِّي وَكَتَبْتُ مَا وَصَلَتْ إِلَيْهِ ذَهْنِي مُسْتَعِيْبًا بِاللَّهِ وَاهِبِ التَّوْفِيْقِ، إِنَّهُ مُلْهِمُ الصَّوَابِ وَالتَّحْقِيْقِ.

{1}

يَا خَلِيَّ الْبَالِ قَدْ بَلَبْتُ بِالْبَلْبَالِ بَالِ

بِالنَّوَى زَلْزَلْتَنِي وَالْعَقْلُ فِي الزَّلْزَالِ زَالِ

الْحَلِيُّ الْحَالِي مِنَ الْهَيْمِ، الْبَالُ الْقَلْبُ، بَلْبَلْتُ أَيَّ حَرَكَتٍ وَشَوَّشْتُ، الْبَلْبَالُ الْهَيْمُ وَوَسَّاسُ الصَّدْرِ، النَّوَى
الْجِهَةُ الَّتِي يُنَوِّهَا الْمَسَافِرُ فِي قُرْبٍ أَوْ بُعْدٍ، زَلَزَلْتَنِي حَرَكَتِي وَأَقْلَمْتَنِي، الزَّلْزَالُ بِالْفَتْحِ وَالْكَسْرِ التَّحْرِيكُ
وَالْإِقْلَاقُ، وَزَالَ السَّيِّءُ يَزُولُ زَوَالًا إِذَا فَنِيَ وَعَدَمَ.

حَلِيَّ الْبَالِ مُنَادَى مُضَافٌ وَإِضَافَةٌ فِي حُكْمِ الْإِنْفِصَالِ أَيَّ حَبِيبًا فَارِعًا بَالُهُ، وَبِالْبَلْبَالِ صِلَةٌ بَلْبَلْتُ،
وَبَالٍ مَفْعُولُهُ وَأَصْلُهُ بَالِي، حَذِيفَ مِنْهُ الْيَاءُ الْكِنْفَاءَ بِالْكَسْرِ، ثُمَّ وَقَفَ عَلَيْهِ بِالسُّكُونِ. وَبِالنَّوَى صِلَةٌ زَلَزَلْتَنِي
وَالْوَاوُ فِي الْعَقْلِ أَيَّ عَقْلِي لِلْحَالِ وَهُوَ مُبْتَدَأٌ وَفِي الزَّلْزَالِ صِلَةٌ زَالَ وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ خَبْرُهُ وَالْجُمْلَةُ الْإِسْمِيَّةُ حَالٌ
مِنْ مَفْعُولٍ زَلَزَلْتَنِي.

الْمَعْنَى: يَا فَارِعَ الْقَلْبِ عَنِّي قَدْ شَوَّشْتَ قَلْبِي بِالْهَيْمِ وَأَقْلَمْتَنِي بِبُعْدِكَ عَنِّي وَالْحَالُ أَنَّ عَقْلِي فِي الْإِضْطِرَابِ
قَدْ فَنِيَ.

{2}

يَا رَشِيقَ الْقَدِّ قَدْ قَوَّسْتَ قَدِّي فَاسْتَقِمَّ

فِي الْهَوَى وَافْرَعُ قَلْبِي شَاغِلُ الْأَشْغَالِ غَالٌ

الْقَدُّ الْقَامَةُ، وَرَشَاقَةُ الْقَدِّ حُسْنُهُ وَبَهَاوُهُ، قَوَّسْتَ أَيَّ صَيَّرْتَ مِثْلَ الْقَوْسِ فِي الْعُوجِ وَالْإِنْجِنَاءِ،
الْإِسْتِقَامَةُ الْإِعْتِدَالُ وَالْإِسْتِوَاءُ، الْهَوَى بِالْقَصْرِ هَوَى النَّفْسِ، الْفِرَاعُ ضِدُّ الشُّغْلِ، الْأَشْغَالُ جَمْعُ الشُّغْلِ،
الْعَوْلُ الْهَلَاكُ بَعْتَةٌ.

قَوْلُهُ قَدِّي مَفْعُولٌ قَوَّسْتَ، وَالْقَاءُ فِي فَاسْتَقِمَّ، جَوَابٌ شَرْطٌ مَحْذُوفٌ، وَفِي الْهَوَى صِلَتُهُ، وَالْقَاءُ قَلْبِي
لِلتَّغْلِيلِ، وَشَاغِلُ الْأَشْغَالِ مُبْتَدَأٌ، وَغَالٌ خَبْرُهُ مَعَ فَاعِلِهِ الْمُسْتَكِنَ الْعَائِدِ إِلَيْهِ، وَمَفْعُولُهُ الْمَقْدَمُ أَعْنِي قَلْبِي أَوْ
قَلْبِي مُبْتَدَأٌ، وَشَاغِلُ الْأَشْغَالِ مُبْتَدَأٌ ثَانٍ، وَغَالٌ خَبْرُهُ وَالْجُمْلَةُ الْإِسْمِيَّةُ خَبْرُ الْمُبْتَدَأِ الْأَوَّلِ وَالْعَائِدِ إِلَيْهِ
مَحْذُوفٌ أَيَّ غَالُهُ؟

الْمَعْنَى: يَا حَسَنَ الْقَامَةِ قَدْ صَيَّرْتَ قَدِّي مِثْلَ الْقَوْسِ، فَاغْتَدِلْ فِي الْمَحَبَّةِ وَافْرَعُ قَلْبَكَ عَنْ اخْتِيَارِي حَبِيبًا
غَيْرَكَ لِأَعَشَقَكَ وَمَحَبَّتِكَ أَهْلَكَ قَلْبِي.

{3}

يَا أَسِيلَ الْخَدِّ خَدَّ الدَّمْعِ خَدِّي فِي النَّوَى

عَبَّرْتِي وَذُقُّ وَعَيْبِي مِنْكَ يَا ذَا الْخَالِ خَالٌ

الْخَدُّ خَدُّ الْوَجْهِ، وَأَسَالَةُ الْخَدِّ لِيَنُّهُ وَطَوْلُهُ، خَدَّ الْأَرْضِ أَيَّ حَفَرَهَا، الدَّمْعُ وَالْعَبْرَةُ مَا يَجِيءُ مِنَ الْعَيْنِ
مِنَ الْمَاءِ، النَّوَى الْبَحْرُ، الْوَذْقُ الْمَطْرُ إِذَا تَتَابَعَ، الْخَالُ نُقْطَةٌ سَوْدَاءُ عَلَى الْوَجْهِ وَغَيْرُهُ، الْخَالُ الْعَيْمُ.

قَوْلُهُ عَبْرَتِي وَذُقْ مُبْتَدَأً وَخَبْرُهُ، وَعَيْنِي مُبْتَدَأٌ وَمِنْكَ خَبْرُهُ أَيَّ "عَيْنِي فَايْنِصَهُ مُسْتَنْبِرَةٌ مِنْكَ"، وَخَالَ خَبْرٌ تَانٍ أَوْ هُوَ خَبْرٌ وَمِنْكَ صِلَتُهُ بِتَأْوِيلٍ مُتَحَيَّلٍ.

الْمَعْنَى: يَا لَيْتَنَ الْوَجْهَ وَطَوِيلَهَا، حَقَرَ الدَّمْعُ وَجْهِي فِي هَجْرِكَ لِأَنَّ دَمْعِي مَطْرٌ يَمَطُرُ عَلَيْهَا، وَعَيْنِي مِنْكَ يَا صَاحِبَ الْخَالِ غَيْمٌ ذَلِكَ الْمَطَرِ.

{4}

كَمْ تُسْقِي زُمْرَةَ الْعَشَّاقِ غَسَّاقَ الْجَوَى

كَمْ تَسُوقُ الْحَتْفَ مِنْ سَاقِي عَنِ الْخَلْخَالِ خَالَ

السَّقْيَةُ تَكَثُرُ السَّقْيِ وَتَكَرُّرُهُ، وَالزُّمْرَةُ الطَّائِفَةُ، وَالْعَشَّاقُ بِالضَّمِّ وَالتَّشْدِيدِ جَمْعُ الْعَاشِقِ، الْغَسَّاقُ بِفَتْحِ الْعَيْنِ الْمُعْجَمَةِ وَتَشْدِيدِ السَّيْنِ الْمُهْمَلَةِ الصَّدِيدِ وَالْقَيْحُ، الْجَوَى الْحَرْفَةُ وَسِدَّةُ الْوَجْدِ مِنْ عِشْقِي أَوْ حُزْنِي، السُّوقُ الطَّرْدُ وَالْإِحَالَةُ إِلَى السَّيِّءِ، الْحَتْفُ الْمَوْتُ، السَّاقُ سَاقُ الْإِنْسَانِ وَغَيْرِهِ، الْخَلْخَالُ مَا يُجْعَلُ مِنَ الْحَلِيِّ فِي الرَّجْلِ كَالْإِسْوَارِ لِلْيَدِ.

قَوْلُهُ خَالَ اسْمٌ فَاعِلٍ مِنَ الْخُلُوِّ، وَمُمَيِّزٌ كَمْ فِي الْمَصْرَاعَيْنِ مَحْدُوفٌ اسْتِفْهَامِيَّةٌ كَانَتْ أَوْ خَبْرِيَّةٌ وَمَحَلُّهَا نَصْبٌ عَلَى الظَّرْفِ أَوْ الْمَصْدَرِ، وَتُسْقِي مِنْ بَابِ "أَعْطَيْتُ" لِأَنَّ ثَانِي مَفْعُولُهُ وَهُوَ غَسَّاقُ غَيْرِ الْأَوَّلِ أَغْنَى زُمْرَةَ، وَالْحَتْفَ مَفْعُولٌ تَسُوقُ، مِنْ سَاقِي صِلَتُهُ، عَنِ الْخَلْخَالِ صِلَةُ خَالَ وَإِنَّمَا لَمْ يُؤْنَتْ مَعَ أَنَّهُ صِفَةٌ لِسَاقِي إِمَّا لِلضَّرُورَةِ أَوْ نَظَرًا إِلَى لَفْظِهَا.

الْمَعْنَى: كَمْ مَرَّةً أَوْ كَثِيرًا مِنَ الْمَرَّاتِ تُعَلِّلُ جَمَاعَةَ الْعَاشِقِينَ مَا يَسِيلُ مِنْ قَرِحِ الْحَرْفَةِ فِي الْقَلْبِ وَكَمْ تَطْرُدُ وَتُمِيلُ الْمَوْتَ إِلَيْهِمْ عَنْ سَاقِي خَالِيَّةٍ مِنَ الْخَلْخَالِ.

{5}

إِنَّ قَلْبِي فِي حُمَارٍ هَاجَ مِنْ سُكْرِ الْبَهْوَى

فَاسْقِنِي مِنْ فِيكَ حَمْرًا فِيهِ كَالسَّلْسَالِ سَالَ

الْحُمَارُ بِالضَّمِّ حَالٌ يَعْتَرِي الْإِنْسَانَ مِنْ شُرْبِ مُسْكِرٍ، الْهَيْجَانُ التَّوَرُّانُ، فِيكَ أَيَّ فَيْكُ، مَاءٌ سَلْسَالٍ سَهْلٌ الدُّخُولُ فِي الْخَلْقِ لِحُدُوثِهِ وَصَفَائِهِ، سَالَ الْمَاءُ وَغَيْرُهُ سَيْلًا وَسَيْلَانًا أَيَّ جَرَى.

قَوْلُهُ هَاجَ وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ نَعَتْ لِحُمَارٍ، وَالْفَاءُ فِي فَاسْقِنِي شَرْطٌ مَحْدُوفٌ، وَمِنْ فِيكَ صِلَتُهُ أَوْ خَالَ مِنْ حَمْرًا لِأَنَّهُ مَفْعُولٌ ثَانٍ لَهُ، وَفِيهِ وَكَالسَّلْسَالِ صِلَتَانِ لِسَالَ وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ الْمُسْتَكْرَنُ نَعَتْ لِحَمْرٍ.

المعنى: إنَّ قَلْبِي فِي حُفَارِ نَارٍ مِنْ سُكْرِ الْعِشْقِ فَاسْقِي مِنْ فِيكَ حَمْرًا سَأَلْتُ فِي ذَلِكَ الْفَمِ كَأَمَاءِ السَّهْلِ
الْمَدْخُولِ فِي الْحَلْقِ.

{6}

لَجِئْتُ مِنْ وَجْهِ جَمِيلٍ جُمَلَةٌ الْعُشَّاقِ شَاقٍ

جُدُّ بِتَقْبِيلِ إِلَيْهِ قَلْبُ ذِي الْمُشْتَاكِ تَاقٍ

اللَّوْجُ اللَّمْعَانُ، الْجَمَالُ الْحُسْنُ، شَاقٌ كَذَا أَيُّ جَعَلَهُ مُشْتَاقًا مَانِلًا إِلَيْهِ، الْجُودُ السَّخَاوَةُ وَيُسْتَعْمَلُ مَعَ
الْبَاءِ، التَّقْبِيلُ الْإِسْتِيلَامُ وَاللَّثْمُ، التَّوْقُ وَالتَّوْقَانُ التَّمْيُّ وَالِاشْتِهَاءُ.

قَوْلُهُ جُمَلَةٌ مَفْعُولٌ شَاقٌ وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ نَعْتُ تَانٍ لَوَجْهِ، وَقَلْبٌ مُبْتَدَأٌ وَتَاقٌ مَعَ فَاعِلِهِ خَبْرُهُ، وَإِلَيْهِ صِلَتُهُ
وَالْجُمَلَةُ الْأَسْمِيَّةُ مَحَلُّ الْجَرِّ نَعْتُ لِقَبِيلِ.

المعنى: لَمَجِئْتُ مِنْ وَجْهِ الْحُسْنِ شَاقٍ جَمِيعِ الْعَاشِقِينَ، فَجُدُّ بِتَقْبِيلِ صَاحِبِ الْإِشْتِيَاقِ الَّذِي مَالٌ إِلَيْهِ
وَتَمَنَّاهُ.

{7}

يَا عَزَّالاً قَدُّهُ فِي الْمَشْيِ كَالْأَرْمَاحِ مَاحٍ

رَيْفُهُ رَاحٌ وَمَا فِي غَيْرِ تِلْكَ الرَّاحِ رَاحٍ

الغَزَالُ السَّادُونَ مِنْ وَلَدِ الطَّيْرِ حِينَ يَتَحَرَّكُ، الْمَشْيُ الدَّهَابُ، الْأَرْمَاحُ جَمْعُ رُمْحٍ، الْمَيْحُ التَّبَخُّرُ فِي الْمَشْيِ،
الرَّيْقُ مَاءُ الْفَمِ، الرَّاحُ الْخَمْرُ.

قَوْلُهُ قَدُّهُ مُبْتَدَأٌ، وَكَالْأَرْمَاحِ خَبْرُهُ، وَفِي الْمَشْيِ صِلَتُهُ، مَاحٍ وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ نَعْتُ لِعَزَّالاً أَوْ قَدُّهُ مُبْتَدَأٌ وَفِي
الْمَشْيِ خَبْرُهُ وَكَالْأَرْمَاحِ صِلَتَانِ لِمَاحٍ وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ خَبْرُهُ وَالْجُمَلَةُ الْأَسْمِيَّةُ نَعْتُ لَهُ وَكَذَا قَوْلُهُ رَيْفُهُ مُبْتَدَأٌ وَرَاحٌ
خَبْرُهُ نَعْتُ لَهُ أَيْضاً. الْوَاوُ فِي وَمَا فِي غَيْرِ لِلْحَالِ، وَمَا يَمَعَى لَيْسَ، وَالرَّاحُ نَعْتُ الْإِسْمِ الْإِشَارَةُ وَرَاحٌ اسْمٌ بِمَعْنَى
الْإِزْتِيَاكِ أَوْ الرَّاحَةِ مُبْتَدَأٌ وَالظَّرْفُ الْمُقَدَّمُ عَلَيْهِ خَبْرُهُ لِأَنَّ عَمَلَ مَا بَطَلَ بِتَقْدِيمِ الْخَبْرِ عَلَى الْإِسْمِ.

المعنى: يَا شَادِنَا قَامَتُهُ تَبَخَّرَتْ فِي حَالِ الْمَشْيِ كَالْأَرْمَاحِ الْمُضْطَّرِبَةِ، يَا شَادِنَا رَيْفُهُ كَالْخَمْرِ وَالْحَالُ أَنَّهُ لَيْسَ
فِي غَيْرِ تِلْكَ الْخَمْرِ رَاحَةً وَإِزْتِيَاكًا.

{8}

لَمْ يَزَلْ يَرْتَاضُ فِي جَنَاتِ عَدْنٍ مَنْ جَنَى
مِنْ جَنَى بُسْتَانٍ حَدِيٍّ مِنْكَ كَالْتَفَاحِ فَاحٍ

مَا زَالَ فُلَانٌ يَفْعَلُ كَذَا أَيِ اسْتَمَرَ، ارْتَاضَ أَحَدٌ رَوْضَةً مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ، الْجَنَّةُ بِالْفَتْحِ الْبُسْتَانُ وَالْجَمْعُ جَنَاتٌ، الْعَدْنُ الْإِقَامَةُ وَالْقَرَارُ، تَقُولُ عَدْنْتُ الْبَلَدَ أَيِ تَوَطَّنْتُ فِيهِ وَلَرِمْتُهُ، الْجَنَى بِالسُّكُونِ الْإِقْتِطَافُ وَالْفَتْحِ مَا يُجْتَنَى مِنَ الشَّجَرِ، الْبُسْتَانُ يُطْلَقُ غَالِبًا عَلَى مَا فِيهِ الْبُشُورُ أَكْثَرُ مِنَ الشَّجَرِ بِخِلَافِ الْبَاغِ فَإِنَّهُ بِالْعَكْسِ، فَاحَتْ رِيحُ الْمِسْكِ فَيَحَا وَفَوْحَانًا تَصَوَّعَتْ.

قَوْلُهُ فِي جَنَاتٍ صِلَةٌ يَرْتَاضُ، وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ خَبَرٌ لَمْ يَزَلْ، وَمَنْ لِلْمَوْصُولِ مَعَ صِلَتِهِ -أَعْنِي جَنَى- اسْمُهُ، وَمِنْكَ وَكَالْتَفَاحِ وَفَاحٌ نُعُوتٌ ثَلَاثَةٌ لِخَدِيٍّ أَوْ كَالْتَفَاحِ صِلَةٌ فَاحٌ أَوْ حَالٌ مِنْ فَاعِلِهِ.

الْمَعْنَى: يَا غَزَالًا مَا زَالَ تَنْعَمُ فِي بَسَاتِينِ إِقَامَتِهِ الَّذِي إِقْتَطَفَ مِنْ مَقْطُوفِ بُسْتَانِ حَدِيٍّ، حَاصِلَ مِنْكَ مُتَضَوِّعٌ كَالْتَفَاحِ.

{9}

قَطُّ مَا أَفْرَحْتَنِي مُدًّا بِالْأَسَى أَبْرَحْتَنِي

سُرَّ صَبًّا مُدًّا غَدَا فِي الْحُزْنِ مَا فِي الرَّاحِ رَاحٌ

قَطُّ مَعْنَاهُ الرَّمَانُ، الْإِفْرَاحُ الْمَسْرَّةُ، الْأَسَى الْحُزْنُ، الْإِبْرَاحُ الْإِبْرَاءُ، الْمَسْرَّةُ التَّفَرُّجُ، الصَّبُّ الْعَاشِقُ الْمُشْتَاقُ، الْغَدَاءُ الْفِعْلُ فِي الْغَدَاةِ، الْحُزْنُ ضِدُّ السُّرُورِ، الرَّاحُ الرَّاحَةُ، الرَّوَاحُ الدَّهَابُ فِي الْمَسَاءِ.

قَوْلُهُ الْقَطُّ مَنْصُوبٌ الْمَحَلِّ بِمَا أَفْرَحْتَنِي، وَمُدًّا فِي الْمِضْرَاعَيْنِ مُبْتَدَأٌ بِمَعْنَى أَوَّلِ الْمُدَّةِ وَالْفِعْلُ الَّذِي بَعْدَهُ يَتَقَدَّرُ زَمَانٌ خَبْرُهُ، وَبِالْأَسَى صِلَةٌ أَبْرَحْتَنِي، صَبًّا مَفْعُولٌ سُرَّ، وَمَا فِي مَا رَاحَ أَيِ اسْتِرَاحَ أُدْخِلَ لِلنَّفْسِ، وَفِي الرَّاحِ صِلَتُهُ، وَالْجَمَلَةُ الْمُتَفَيِّئَةُ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ نَعْتٌ لِصَبًّا.

الْمَعْنَى: مَا سَرَّرْتَنِي فِي زَمَانٍ مِنَ الدَّهْرِ مُدًّا أَذَيْتَنِي بِالْعِشْقِ أَيِ أَوَّلَ مَرَّةٍ انْتَقَى فِيهَا تَفْرِيحُكَ إِيَّايَ زَمَانٌ أَنْ أَذَيْتَنِي بِالْعِشْقِ فَسُرَّ بِالْإِشْعَافِ عَاشِقًا لَمْ يَدْخُلْ فِي الرَّاحَةِ مِنْ أَوَّلِ زَمَانٍ دُخُولِهِ فِي الْعِشْقِ.

{10}

قَدْ كَتَمْتُ الْحُبَّ فِي قَلْبِي زَمَانًا فَاغْتَدَى

دُرٌّ جَارِيٌّ أَدْمُعِي بِالسَّرِّ كَالْمِصْبَاحِ بَاحٌ

الْكُثْمُ وَالْكَيْثَمَانُ الْإِخْفَاءُ، الْإِعْتِدَاءُ الظُّلْمُ، الدُّرُّ بِالضَّمِّ اللُّؤْلُؤُ وَالْفَتْحِ اللَّبْنُ، جَرَى الْمَاءُ وَعَبْرُهُ جَرَيْنًا
وَجَرَيْنَانًا سَالَ، الْأَدْمُعُ جَمْعُ دَمْعِ الْعَيْنِ، السِّرُّ الَّذِي يُكْتَمُ، الْمَصْبُوحُ السِّرَاجُ، بَاحٌ أَيُّ أَطْهَرُهُ.

قَوْلُهُ فِي قَلْبِي صَلَءٌ كَتَمْتُ أَوْ حَالَ مِنْ الْحُبِّ لِأَنَّهُ مَفْعُولُهُ، وَقَاعْتَدَى عَطْفٌ عَلَيْهِ وَدُرٌّ أَضْيَفٌ إِلَى جَارِي
وَهُوَ أَضْيَفٌ إِلَى أَدْمُعِي إِضَافَةٌ الْعَامِّ إِلَى الْخَاصِّ فَاعِلُهُ وَيَحْتَمِلُ أَنْ يَكُونَ جَارِي مُضَافًا إِلَى يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ وَأَدْمُعِي
بَدَلًا مِنْهُ، وَبِالسَّرِّ الْبَاءُ لِلتَّغْدِيدِ وَهُوَ صَلَءٌ بَاحٌ وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ نَعْتُ لِمَصْدَرٍ مَحْدُوفٍ وَكَالْمَصْبُوحِ صَلَاتُهُ.

المَعْنَى: قَدْ أَحْقَيْتُ الْمَحَبَّةَ فِي قَلْبِي زَمَانًا مِنَ الْأَزْمِنَةِ كَيْلًا يَطْهَرُ عَيْشِي تَطْلِمَ لَبَنٍ جَرَى مِنْ عَبْرَاتِي ظَلْمًا
أَطْهَرَ السِّرُّ الَّذِي هُوَ الْعِشْقُ مِثْلُ السِّرَاجِ.

{11}

مَنْ يَلْمِينِي فِي هَوَى الْخُورِ الْغَوَانِي قَدْ غَوَى

إِنَّ هَذَا الْأَمْرَ لِي مِنْ رَبِّي الْفَتْحِ تَاحٌ

اللَّوْمُ الْعَزْلُ، الْخُورُ جَمْعُ الْخَوْرَاءِ مِنَ الْخَوْرِ وَهُوَ شِدَّةٌ بَيَاضُ الْعَيْنِ فِي شِدَّةِ سَوَادِهَا، الْغَوَانِي جَمْعُ
الْغَانِيَةِ وَهِيَ الْجَارِيَةُ الَّتِي غَنِيَتْ بِحُسْنِهَا وَجَمَالِهَا عَنِ الزَّيْنَةِ، الْغَوَايَةُ الضَّلَالَةُ، الْأَمْرُ الشَّانُ وَالشُّغْلُ، الْفَتْحُ
الْحُكْمُ.

تَاحَ لَهُ السَّيِّئُ وَأُتْبِعَ أَيُّ فِدْرٍ، الْمَصْرَاعُ الْأَوَّلُ شَرْطٌ وَجَزَاءٌ، وَفِي الْهَوَى صَلَءٌ يَلْمِي وَالْغَوَانِي نَعْتُ لِلْخُورِ،
وَالْأَمْرُ نَعْتُ لِاسْمِ الْإِشَارَةِ وَهُوَ اسْمٌ إِنَّ، وَلِي وَمِنْ رَبِّي صَلَاتَانِ لِتَاحٌ وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ خَيْرُهُ، وَالْفَتْحُ نَعْتُ لِرَبِّي.

المَعْنَى: مَنْ يُعْزِلْنِي مِنْ مَحَبَّةِ الْخَوَارِي الَّتِي اشْتَدَّ بَيَاضُ عَيْنِي وَسَوَادُهَا، الْمُسْتَعْيِيَّةُ بِحُسْنِهَا وَجَمَالِهَا عَنِ
الزَّيْنِ فَإِنَّهُ صَلَءٌ لِأَنَّ هَذَا الشُّغْلَ فِدْرٌ لِي مِنْ رَبِّي الَّذِي يَحْكُمُ مَا يَشَاءُ.

{12}

نَجَّيْنِي عَمَّا أَقَاسِي إِنَّ حَنْفِي الْآنَ أَنْ

لِنْ لَنَا قَلْبًا فَقَاسِي الْقَلْبِ لِلْخَلَّانِ لَانَ

التَّنَجِّيَةُ التَّخْلِيصُ مِنَ السَّيِّئِ وَالْإِنْقَادُ مِنْهُ، الْمُقَاسَاةُ تَحْمُلُ ثِقَلِ السَّيِّئِ وَأَذَاهُ، الْحَنْفُ الْهَلَاكُ، الْأَيْنُ
الْحَيْنُ بِالْفَتْحِ وَمِنْهُ "أَنْ أَيْنُكَ" أَيُّ حَانَ حَيْثُكَ، اللَّيْنُ ضِدُّ الْخُشُونَةِ، الْقَسْوُ وَالْقَسَاوَةُ غَلَطُ الْقَلْبِ وَشِدَّتُهُ،
الْخَلَّانُ جَمْعُ الْخَلِيلِ وَهُوَ الْحَبِيبُ.

قَوْلُهُ عَمَّا مَصْدَرِيَّةٌ أَوْ مَوْصُولِيَّةٌ، صَلَّتْهَا الْجُمْلَةُ الَّتِي بَعْدَهَا وَالْعَائِدُ إِلَيْهَا مَخْدُوفٌ، وَالْإِنْ ظَرْفٌ مُنْصُوبٌ بِأَنْ وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ خَبْرٌ إِنَّ وَقَلْبًا تَمْيِيزٌ وَالْفَاءُ لِلتَّعْلِيلِ وَالْخَلْلَانُ صَلَةٌ لِأَنَّ وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ خَبْرٌ الْمُبْتَدَأُ أَعْنِي فِقَاسَى.

المعنى: خَلِّصْنِي يَا حَبِيبِي عَمَّا أَعَانِيهِ مِنْ شِدَائِدِ الْهَيَوَى لِأَنَّ هَلَاكِي حَانَ وَقْتُهُ فِي هَذِهِ السَّاعَةِ، لِيُنْجِي مِنِّي حَيْثُ الْفُؤَادُ وَارْحَمْ عَلَيَّ لِأَنَّ مَنْ إِشْتَدَّ قَلْبُهُ وَعَلَّطَ لِأَنَّ لِرَاخَتِهِ وَرَجَمَ عَلَيْهِمْ.

{13}

في عِراصِ الوَصْلِ عَانِي الْهَجْرِ كَالْغَدَارِ دَاوٍ

لَا تَرْحَلْ فَالْحَشَى مِنْ كَثْرَةِ الْأَسْفَارِ فَازٍ

العِراصُ جَمْعُ عَرَصَةٍ وَهِيَ كُلُّ بُقْعَةٍ بَيْنَ الدُّورِ وَاسِعَةٍ لَيْسَ فِيهَا بِنَاءٌ، الوَصْلُ صِدُّ الْهَجْرِ، العَانِي الْأَسِيرُ، الغَدْرُ تَرَكُّ الوَفَاءِ مِنْ "عَدِرْتُ النَّاقَةَ مِنَ الْإِبِلِ" تَخَلَّفْتُ، الدَّوْرَانُ الطَّوْفَانُ، الرَّحْلُ الْإِرْتِحَالُ مَا اجْتَمَعَ عَلَيْهِ الضَّلُوعُ، الْأَسْفَارُ جَمْعُ سَفَرٍ، فَارَتْ القِدْرُ قَوْراً جَاشَتْ.

قَوْلُهُ فِي عِراصِ الوَصْلِ وَ كَالْغَدَارِ صَلَّتَانِ لِذَاوٍ وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ خَبْرٌ الْمُبْتَدَأُ أَعْنِي عَانِي الْهَجْرِ، وَالْفَاءُ لِلتَّعْلِيلِ وَمِنْ كَثْرَةِ صَلَّةٍ فَازٌ وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ خَبْرٌ الْمُبْتَدَأُ أَعْنِي فَالْحَشَى.

المعنى: أَسِيرُ الْهَجْرِ طَافَ فِي بُقَاعِ الوَصْلِ تَعْقِلاً كَالَّذِي يَتَخَلَّفُ عَنِ السَّيِّءِ وَيَتَكَلَّفُ فِيهِ قَانِلاً: لَا تَرْتَجِلْ فَإِنَّ مَنْ اجْتَمَعَ عَلَيْهِ الضَّلُوعُ حَاشَ مِنْ كَثْرَةِ الْأَسْفَارِ.

{14}

لَمْ تَزَلْ تَرْوُرُ كِبْرًا مِنْكَ عَنِّي جَانِبًا

لَا تَجَبَّرُ فَالْفَتَى مِنْ قَلْبِهِ الْجَبَّارِ بَارٍ

الْأَرْوَارُ المَيْلُ عَنِ السَّيِّءِ وَالْعُدُولُ عَنْهُ، الكِبْرُ العِظَمَةُ، جَانِبًا أَي بَاعِداً، التَّجَبُّرُ التَّكَبُّرُ، البِوَارُ الهَلَاكُ. قَوْلُهُ كِبْرًا تَمْيِيزٌ أَوْ مَفْعُولٌ لَهُ، وَعَنْكَ نَعْتُ لَهُ، وَعَنِّي صَلَةٌ جَانِبًا وَهُوَ حَالٌ مِنْ فَاعِلٍ تَرْوُرُ، وَهُوَ خَبْرٌ لِمَنْ تَزَلُ، وَلَا تَجَبَّرُ أَصْلُهُ لَا تَتَجَبَّرُ حُذِفَ مِنْهُ إِحْدَى التَّائِبِينَ، وَالْفَاءُ فِي فَالْفَتَى لِلتَّعْلِيلِ وَهُوَ مُبْتَدَأٌ، وَمِنْ قَلْبِهِ صَلَةٌ بَارٌ وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ خَبْرُهُ، وَالْجَبَّارِ نَعْتُ لِقَلْبِهِ.

المعنى: لَمْ تَزَلْ تَمِيلُ عَنِّي لِأَجْلِ عِظَمَةِ حَاصِلَةِ مِنْكَ، حَالٌ كَوْنِكَ مُتَبَعِداً عَنِّي، لَا تَكَبَّرْ لِأَنَّ الشَّابَّ هَلَكٌ مِنْ قَلْبِهِ الْبَالِغُ فِي التَّكَبُّرِ.

{15}

مُدَّ شَدَدْتُ الْوَسْطَ مُعْتَرًّا بِزُنَارِ الْهَوَى

لَمْ أَزَلْ فِي النَّارِ وَالْأُولَى بِذِي الرُّنَارِ نَارُ

الشَّدُّ التَّوَثُّقُ وَالتَّقْوِينَةُ، الْوَسْطُ مَا بَيْنَ طَرَفَيْ الشَّيْءِ، الْإِعْتِرَازُ الْإِعْتِرَاضُ وَالتَّصَدِّي، الرُّنَارُ لِلنَّصَارَى شَيْءٌ يَشْدُونَهُ عَلَى الْوَسْطِ مِثْلُ الْمِنْطَقَةِ، الْأُولَى الْأَقْرَبُ الْأَجْدَرُ.

قَوْلُهُ بِزُنَارٍ صِلَةٌ شَدَدْتُ، وَمُعْتَرًّا حَالٌ مِنْ فَاعِلِهِ، وَالْأُولَى الْوَاوُ لِلْحَالِ وَبِذِي صِلَتُهُ وَهُوَ مُبْتَدَأٌ وَخَبَرُهُ نَارُ.

المعنى: مِنْ أَوَّلِ زَمَانٍ وَتَقْتُ وَسَطِي حَالٌ كَوْنِهِ مُعْتَرِضًا مُتَّصِدِيًا بِحَبْلِ الْعِشْقِي، كُنْتُ ثَابِتًا فِي نَارٍ وَالْحَالُ أَنَّ الْأَجْدَرَ بِصَاحِبِ هَذَا الْحَبْلِ نَارٌ مِنَ النَّيْرَانِ.

{16}

تَاهَ قَلْبِي إِذْ أَتَاهُ مِنْ تَبَارِيحِ الْهَوَى

مَا أَفَاقَ الْقَلْبُ مُدَّ مِنْ طَرَفِكَ السَّحَارِ حَارُ

النَّيْهَةُ بِالْفَتْحِ الْخَيْرَةُ، تَبَارِيحُ الشُّوقِ تَوَهُّجُهُ، أَفَاقَ مِنْ مَرَضِهِ أَوْ سُكْرِهِ أَوْ جُنُونِهِ صَحَّ وَزَالَ مَا بِهِ، السَّحْرُ الْأَخْذَةُ، الْحَيْرُ التَّحْيِيرُ فِي الْأَمْرِ.

قَوْلُهُ إِذْ مَفْعُولٌ فِيهِ لِتَاهَ أَضْيَفَ إِلَى أَتَاهُ، وَتَبَارِيحُ فَاعِلُهُ وَمِنْ زَائِدَةٍ، وَمَا لِلنَّفْسِ، وَالْقَلْبُ أَيُّ قَلْبِي فَاعِلُ أَفَاقَ، وَالسَّحَارِ نَعْتُ لِطَرَفِكَ وَهُوَ صِلَةٌ حَارُ.

المعنى: تَحَيَّرَ قَلْبِي وَقَتَّ أَنْ جَاءَ تَوَهُّجُ الْحُرْفَةِ، لَمْ يَصِحَّ قَلْبِي مِنْ أَوَّلِ زَمَانٍ تَحَيَّرَ مِنْ جِهَةِ عَيْنِهِ الْبَالِغَةِ فِي السَّحْرِ.

{17}

ذَرَّ هَوَى الْغِرْلَانِ وَاخْتَرُ مَدَحَ صَدْرٍ مَا جِدَّ

جَابِرٍ قَرْمِ سَرِيِّ عَنِ شِعَارِ الْعَارِ عَارُ

ذَرَّ فِعْلٌ أَمْرٌ مِنْ تَذَرَّ أَيُّ تَدَعُ، الْإِخْتِيَارُ الْإِصْطِقَاءُ، الْمَدْحُ التَّنَاءُ الْجَمِيلُ، الصَّدْرُ الْمُتَقَدِّمُ، الْمَجْدُ الْكَرْمُ، الْجَابِرُ الْكَبِيرُ، الْقَرْمُ السَّيْدُ مِنَ النَّاسِ، السَّرِيُّ السَّيِّدُ الْمُخْتَارُ مِنَ الْقَوْمِ، الشِّعَارُ مَا يَلِي الْجَسَدَ مِنَ الثِّيَابِ، الْعَارُ الْعَيْبُ، الْعَرِيُّ التَّجَرُّدُ.

قَوْلُهُ هَوَى مَفْعُولٌ ذَرَّ وَاخْتَرَّ عَطَفَ عَلَيْهِ، وَمَدَحَ مَفْعُولُهُ أُضِيفَ إِلَى صَدْرٍ، وَبَسُوغٌ فِيمَا بَعْدَ مِنْ
التَّعْوَبِ أَنْ تُعْرِبَهُ بِأَيِّ إِغْرَابٍ شِئَتْ، وَعَنْ شِعَارِ صَلَهِ عَارٍ.

المعنى: أَثَرْتُكَ مَحَبَّةً أَوْلَاءَ الطَّبَّاءِ وَاصْطَلَفَ مَدَحَ رَجُلٍ مُتَقَدِّمِ كَرِيمٍ كَبِيرٍ سَيِّدِ رَئِيسِ مُخْتَارِ مُتَجَرِّدٍ عَنِ
لِبَاسِ الْعَيْبِ.

{18}

سَيِّدٍ فِي كُلِّ خَطْبٍ سَادَّةَ الْأَفَاقِ فَاقٍ

أَيِّدٍ فِي الدِّينِ بُلُوَاهُ إِلَى الْفُسَاقِ سَاقٍ

السَّيِّدُ السَّرِيُّ وَقِيلَ حَسَنُ الْخُلُقِي وَجَمَعُهُ سَادَّةٌ، الْخَطْبُ الْأَمْرُ الْعَظِيمُ، الْأَفَاقُ جَمْعُ الْأَفْقِي وَهُوَ
النَّاحِيَةُ، فَاقٍ أَيَّ عَلاَ وَشَرَفٍ، الْأَيِّدُ الْقَوِيُّ الشَّدِيدُ، الدِّينُ الشَّرِيعَةُ، الْبَلَوَى الْبَلَاءُ، الْفِسْقُ الْخُرُوجُ عَنِ
الطَّاعَةِ.

قَوْلُهُ سَادَّةَ مَفْعُولٌ فَاقٍ، وَفِي الدِّينِ صَلَهِ أَيِّدٍ، وَإِلَى الْفُسَاقِ صَلَهِ سَاقٍ، وَبُلُوَاهُ مَفْعُولُهُ وَالْجُمْلَةُ
الْفِعْلِيَّةُ نَعْتُ لَأَيِّدٍ.

المعنى: سَيِّدٌ حَسَنٌ خُلُقُهُ فِي كُلِّ أَمْرٍ عَظِيمٍ عَلاَ رُؤَسَاءَ النَّوَاجِي قَوِيٌّ فِي الشَّرِيعَةِ، طَرَدَ الْبَلَاءَ إِلَى الَّذِينَ
خَرَجُوا عَنِ طَاعَةِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى.

{19}

فَخَرَّ دِينَ اللَّهِ مَنْ جَدَّوَاهُ فِي الْإِنْعَامِ عَامٌ

وَهُوَ مِنْ جِنْسِ الْمَعَالِي كَثْرَةَ الْإِكْرَامِ رَامٌ

الْفَخْرُ الْاِفْتِخَارُ، الْجَدْوَى الْعَطِيَّةُ، الْإِنْعَامُ الْإِحْسَانُ مِنَ النَّعْمَةِ، الْعُمُومُ الشُّمُولُ، الْمَعَالِي جَمْعُ الْمَعْلَاةِ
وَهِيَ الشَّرْفُ وَالرِّفْعَةُ، وَالْإِكْرَامُ التَّعْظِيمُ وَالْإِجْلَالُ، الرَّوْمُ الطَّلَبُ.

قَوْلُهُ فِي الْإِنْعَامِ صَلَهِ جَدْوَى أَوْ عَامٌ وَهَمَّا مُبْتَدَأٌ وَخَبْرٌ صَلَهِ مَنْ وَهُوَ عَطْفٌ بَيَانٍ لِصَدْرٍ وَالْوَاوُ فِي وَهُوَ
لِلْحَالِ وَهُوَ مُبْتَدَأٌ، وَمِنْ جِنْسِ صَلَهِ رَامٌ، وَكَثْرَةُ مَفْعُولُهُ وَالْجُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ خَبْرُهُ.

المعنى: مُفْتَخِرٌ بِهِ فِي شَرِيعَةِ اللَّهِ تَعَالَى الَّذِي عَطَاوُهُ فِي الْإِحْسَانِ شَامِلٌ لِجَمِيعِ الْبَرَائِيَا، وَالْحَالُ أَنَّهُ مِنْ
جِنْسِ الْمَكْرَمَاتِ طَلَبٌ وَفُورٌ التَّعْظِيمُ وَالْإِجْلَالُ وَكَثْرَتِهِ.

{20}

نَصْرُ زَايَاتِ الْهُدَى سَبَّاقُ غَايَاتِ النَّدَى
عَادِلِ هِنْدِيَّةِ الْعَاتِي عَلَى الْعَشَامِ شَامِ

النَّصْرُ الْعَوْنُ، الزَّايَاتُ الْأَعْلَامُ، الْهُدَى الرَّشَادُ، السَّبَّاقُ مُبَالِغَةٌ سَابِقِ، الْغَايَاتُ الْهَيَايَاتُ، النَّدَى الْجُودُ، السَّيْفُ الْهِنْدِيُّ الَّذِي نُسِبَ إِلَى الْهِنْدِ، الْعَتُوُّ الْمُجَاوِزَةُ، الْعَشْمُ الظُّلْمُ، السَّيْمُ السَّلُّ.

قَوْلُهُ عَلَى الْعَشَامِ صَلَّةُ شَامٍ، وَهِنْدِيَّةٌ مَفْعُولٌ، وَالْعَاتِي نَعْتٌ لَهُ وَسُكُونُهُ لِلضَّرُورَةِ، وَالْجُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ نَعْتٌ لِعَادِلِ.

المعنى: ناصِرٌ لِأَعْلَامِ الرَّشَادِ سَابِقٌ جِدًّا إِلَى هَيَايَاتِ الْجُودِ وَالْكَمَالِ، سَلَّ سَيْفَهُ الْهِنْدِيَّ الْمُجَاوِزَ عَلَى الظُّلْمَةِ وَالْكَفَّارِ وَالْفَسَاقِ.

{21}

مُوتِمِ الْأَنْبَاءِ فِي الْهَيْجَاءِ عَنْ آبَائِهِمْ
مُشْفِقِي إِشْفَاقِهِ الْمُؤْمِقُ لِلْأَيْتَامِ تَامِ

أَيْتَمُهُ أَي جَعَلَهُ يَتِيمًا، الْأَنْبَاءُ جَمْعُ الْإِنِّ، الْهَيْجَاءُ بِالْقَصْرِ وَالْمَدِّ الْحَرْبُ، الْآبَاءُ جَمْعُ الْآبِ، الْإِشْفَاقُ الْعَطْفُ وَالرَّحْمَةُ، الْمَقَّةُ الْمَحَبَّةُ، الْأَيْتَامُ جَمْعُ يَتِيمٍ وَمِنَ الْإِنْسَانِ مَنْ لَا يَكُونُ لَهُ أَبٌ وَمِنَ الْأَنْعَامِ مَنْ لَا يَبْقَى لَهُ الْأُمُّ.

قَوْلُهُ فِي وَعَنْ صَلَاتِنِ لِمُوتِمِ، وَإِشْفَاقُهُ مُبْتَدَأٌ، وَالْمُؤْمِقُ نَعْتٌ لَهُ، وَتَامَ خَبْرُهُ، وَلِلْأَيْتَامِ صَلَاتُهُ.

المعنى: جَاعِلُ الْأَنْبَاءِ يَتَامَى فِي الْحَرْبِ مِنْ آبَائِهِمْ، رَحِيمٌ عَطْفُهُ الْمُحْبُوبُ لِمَنْ لَا يَكُونُ لَهُ أَبٌ تَامٌ شَامِلٌ لِجَمِيعِهِمْ.

{22}

صَامَ لِلْمَعْبُودِ عَنْ لَدَاتِهِ لِكِنَّهُ

لَيْسَ عَنْ قَتْلِ الْأَعَادِي مَخْدَمَ الصَّمْصَامِ صَامِ

الصَّوْمُ الْإِنْسَاكُ عَنِ الطَّعَامِ مِنْ أَوَّلِ النَّهَارِ إِلَى آخِرِهِ بِالنِّيَّةِ، الْمَعْبُودُ هُوَ الَّذِي يُدَلُّ وَيُخَضَّعُ لِذَاتِهِ أَي مُسْتَجِيبٌ³⁸، اللَّذَاتُ جَمْعُ اللَّذَّةِ وَهِيَ ضِدُّ الْأَلْمِ، لَيْسَ كَلِمَةُ النَّفْيِ، الْأَعَادِي جَمْعُ الْأَعْدَاءِ وَهُوَ جَمْعُ الْعَدُوِّ، الْمَخْدَمُ السَّيْفُ الْقَاطِعُ مِنْ "خَدَمْتُهُ" أَي قَطَعْتُهُ، الصَّمْصَامُ السَّيْفُ الصَّارِمُ الَّذِي لَا يَنْثَنِي.

قَوْلُهُ عَن قَتْلِ صِلَهُ صَامٌ، وَمِخْدَمٌ مَفْعُولُهُ وَالْجُمْلَةُ الْمُنْفِيَةٌ مَعَ الْأِسْمِ وَالْحَبْرُ فِي مَحَلِّ الرَّفْعِ حَبْرٌ لَكِنَّ
وَإِضَافَةَ الْمِخْدَمِ إِلَى الصَّمْصَامِ مِنْ إِضَافَةِ الْعَامِ إِلَى الْخَاصِّ.

الْمَعْنَى: أَمْسَكَ عَنِ الرَّاحَاتِ وَالْبِعْمَاتِ وَاللَّدَاتِ الَّذِي اسْتَحَقَّ أَنْ يُعْبَدَ، لِكَيْتَهُ لَيْسَ أَمْسَكَ سَيْفَهُ الْقَاطِعَ
مِنَ السُّيُوفِ الصَّارِمَةِ الَّتِي لَا تَنْقِي عَنِ قَتْلِ الْأَعَادِي وَالْكَفْرَةِ، لِأَنَّهُ يُجَاهِدُ فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ.

{23}

ضَبِغَمٍ مِنْ دَابِّهِ إِزْغَامٌ ضَرْغَامُ الشَّرَى

بِاسِلٍ جَمْسِيٍّ إِلَى ضَرْبِ الطَّلَى وَالْهَامِ هَامٌ

الضَّبِغَمُ وَالضَّرْغَامُ الْأَسَدُ، الدَّابُّ الْعَادَةُ، الإِزْغَامُ الإِلْصَاقُ بِالتَّرَابِ، الشَّرَى الْأَيْكُ، البِاسِلُ وَالْجَمْسُ
الشُّجَاعُ الشَّدِيدُ الصُّلْبُ فِي الدِّينِ وَالْقِتَالِ، الطَّلَى جَمْعُ الطَّلِيَّةِ وَهِيَ مُقَدَّمُ الْعُنُقِ، الْهَامُ جَمْعُ الْهَامَةِ وَهِيَ مَفْرُقُ
الرَّأْسِ، هَامَ الْقَوْمِ هِيَامًا إِذَا عَطَشُوا أَشَدَّ الْعَطَشِ.

قَوْلُهُ إِزْغَامٌ فَاعِلٌ مِنْ دَابِّهِ أَوْ مَبْتَدَأٌ، هُوَ خَبْرُهُ، وَالْجُمْلَةُ نَعْتٌ لِضَبِغَمٍ وَإِلَى ضَرْبِ صِلَهُ هَامٌ.

الْمَعْنَى: أَسَدٌ مِنْ عَادَتِهِ أَنْ يُلْصِقَ بِالتَّرَابِ أُسُودًا أَقْمَنَ وَاعْتَكَفَنَ فِي الْأَيْكِ، شُجَاعٌ شَدِيدٌ فِي الدِّينِ وَالْقِتَالِ
عَطِشٌ جِدًّا إِلَى ضَرْبِ مُقَدِّمَاتِ أَعْنَاقِ الشُّجْعَانِ وَرُؤُوسِهِمْ.

{24}

لَوْ رَأَهُ صَاحِبٌ عَن صَنْعَةِ الْكُتَّابِ تَابٌ

أَوْ عَرَاهُ رُسْتَمٌ فِي مَوْضِعِ الإِزْهَابِ هَابٌ

الصَّاحِبُ الرَّفِيقُ وَأَرَادَ بِهِ صَاحِبُ بَنِ عَبَّادٍ أَوْ صَاحِبُ الدِّيَوَانِ، الصَّنْعَةُ عَمَلُ الصَّانِعِ وَالصِّنَاعَةُ
الْحِرْفَةُ، الْكُتَّابُ جَمْعُ الْكَاتِبِ، التَّوْبَةُ الرَّجُوعُ مِنَ الذَّنْبِ، يُقَالُ عَرَاهُ الشَّيْءُ أَي نَزَلَ بِهِ، رُسْتَمٌ مِنْ مَشَاهِيرِ
الْكُمَاةِ، الإِزْهَابُ الإِضَافَةُ الْهَيْبَةُ الْمَخَافَةُ.

قَوْلُهُ عَن صَنْعَةِ صِلَهُ تَابٌ وَهُوَ جَوَابٌ لَوْ وَصَفُ رُسْتَمٌ إِذَا لِلضَّرُورَةِ أَوْ لِلتَّنَاسُطِ.

الْمَعْنَى: لَوْ أَبْصَرَهُ صَاحِبُ بَنِ عَبَّادٍ أَوْ صَاحِبُ دِيَوَانٍ لَرَجَعَ عَن صَنْعَةِ الْكِتَابَةِ، وَلَوْ نَزَلَ بِهِ رُسْتَمٌ فِي مَكَانٍ
يُخَوِّفُ النَّاسَ وَيُهَيِّدُهُمْ لَخَافَ مِنْهُ بَلَا رَأَى مِنْ صَلَاتِيهِ وَشَجَاعَتِهِ.

{25}

يَا عَلِيمًا عِنْدَهُ الْعَلَامُ ذُو الْإِرْشَادِ شَادُ

زَاهِدًا تَقْوَاهُ فِي دُنْيَاهُ لِلزُّهَادِ هَادُ

الْعَلِيمُ الْعَلَامُ مُبَالِغَةُ الْعَالِمِ، الْإِرْشَادُ ضِدُّ الْإِعْوَاءِ، الشَّيْدُ تَجْصِيسُ الْبِنَاءِ وَرَفْعُهُ، الزَّاهِدُ عَدِيمُ الرَّغْبَةِ فِي الدُّنْيَا وَالزُّهَادُ جَمْعُهُ، التَّقْوَى الْوَرَعُ، الْهُدَى الْإِرْشَادُ وَالِدَّلَالَةُ.

قَوْلُهُ الْعَلَامُ مُبْتَدَأٌ، وَذُو الْإِرْشَادِ نَعْتٌ لَهُ، وَشَادُ مَعَ فَاعِلِهِ وَمَمْعُولِهِ الْمُحْدُوفِ حَبْرُهُ، وَعِنْدَهُ حَالٌ مِنْ ضَمِيرٍ يَعُودُ إِلَى الْعَلَامِ، وَتَقْوَاهُ مُبْتَدَأٌ، وَفِي دُنْيَاهُ صِلَتُهُ، وَهَادُ حَبْرُهُ، وَالزُّهَادِ صِلَتُهُ.

المعنى: يَا عَلِيمًا حَادِقًا فِي الْعِلْمِ رَفَعَ غَايَاتِ الْعُلُومِ، الْعَالِمُ الْمَاهِرُ صَاحِبُ التَّدْرِيسِ وَالْإِفْهَامِ وَالتَّعَلُّمِ وَالْإِلْهَامِ وَنَصَبَ رَايَاتٍ فَهُومِهِ حَالٌ كَوْنُهُ حَاضِرًا فِي مَجْلِسِهِ، يَا مُعْرِضًا عَنِ زَخَارِفِ الدُّنْيَا، وَرَعَهُ فِيهَا مُرْشِدٌ لِلَّذِينَ أَعْرَضُوا عَنْهَا.

{26}

يَا نِظَامَ الْمَلِكِ يَا خَيْرَ الْوَرَى يَا مَنْ إِذَا

جَاءَهُ الْمُسْتَنْجِدُ الْمَظْلُومُ بِالْإِنْجَادِ جَادُ

النِّظَامُ الْخَيْطُ الَّذِي يَنْتَظِمُ بِهِ اللَّوْلُؤُ، الْوَرَى الْخَلْقُ، الْإِسْتِجَادُ الْإِسْتِغَاثَةُ، الْإِنْجَادُ الْإِعَاثَةُ.

قَوْلُهُ الْمَظْلُومُ نَعْتٌ لِلْمُسْتَنْجِدِ، وَهُوَ جَاءَهُ وَبِالْإِنْجَادِ صِلَةٌ جَاءَ وَهُوَ جَوَابُ إِذَا، وَالْجُمْلَةُ الشَّرْطِيَّةُ صِلَةٌ الْمَوْصُولِ أَعْيَى مَنْ وَهُوَ مُنَادَى مُفْرَدٌ مَعْرِفَةٌ.

المعنى: يَا مَنْ يَنْتَظِمُ بِهِ أُمُورَ الْمَمْلَكَةِ، يَا أَفْضَلَ الْخَلْقِ فِي عَصْرِهِ، يَا مَنْ إِذَا آتَاهُ الْمُسْتَعِينُ الَّذِي ظَلِمَ عَلَيْهِ جَادَ عَلَيْهِ بِأَنْ يُعِينَهُ.

{27}

أَصْبَحْتَ مَنْصُورَةً رَايَاتُ دِينِ الْمُصْطَفَى

مِنْهُ وَاسْتَرَدَى جِهَادًا مَنْ إِلَى الْإِلْحَادِ حَادُ

الْإِسْتِرْدَاءُ طَلَبُ الْهَيْلَاكِ، الْجِهَادُ الْمُحَارَبَةُ، الْإِلْحَادُ الْعُدُولُ عَنِ السَّبِيءِ، يُقَالُ "أَلْحَدَ فِي دِينِ اللَّهِ" أَي جَاوَزَ عَنْهُ وَعَدَلَ، الْحَيْدُ وَالْحَيْدُودَةُ الْمَيْلُ وَالْعُدُولُ.

قَوْلُهُ رَايَاتُ إِسْمٌ أَصْبَحْتَ، وَمَنْصُورَةً حَبْرُهُ، وَمِنْهُ صِلَتُهُ، وَجِهَادًا تَمْيِيزٌ أَوْ مَفْعُولٌ لَهُ، وَإِلَى الْإِلْحَادِ صِلَةٌ حَادُ، وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ صِلَةٌ مَنْ، وَهُوَ فَاعِلٌ إِسْتَرَدَى.

المعنى: صارت أعلام شريعة النبي منصورة مظفرة منه وهلك محاربتة من مال إلى الغدول عنه.

{28}

شأنه إصفاً من والآه من الآيه

وأغتنى شأينه في الأغلال والأصفاً فاد

الشأن الحال، الإصفاً الإعطاء، الموالاة ضد المعاداة، الآلاء جمع ألى بفتح الهمزة وكسرها وضمها وهي التعمه، الإعتداء الغدو، الشانئ المبعض، الأغلال جمع الغل وهو الذي يجعل في عنق الأسير وغيره، الأصفاً جمع صفاً بالتخريك وهو الوثاق، القود القيود الموت.

قوله من الآيه صلة إصفاً وهو مصدراً أضيف إلى من، الموصول مع صلتها أعني والآه، وقاد مع فاعله خبر اغتنى، وشأينه إسمه.

المعنى: حاله إعطاء من أحبه وقد عدا مبغضه حياً في الأغلال والقيود.

{29}

يزعد الأطواد بالإيعاد حتى إنه

لورأته ما اعتدت من هول ذي الإيعاد عاد

الإيعاد التهديد والتخويف، الأطواد الجبال، الوعد يستعمل في الخير، الإيعاد في الشر، الهول التخويف والإفزع، عاد قوم هود.

قوله إنه بالكسر لإبتداء الجملة بعد حتى والضمير للشأن وعاد فاعل رأته وتأنيته بإعتبار القبيلة ومن هول صلة ما اعتدت وهو جواب لو.

المعنى: يخوف رجالاً كالجبال في صلابة أجسامهم ويهددهم حتى أنه الشأن لو أبصره قبيلة هود لتركوا الظلم من هول صاحب هذا التخويف أو من هذا التخويف.

{30}

منه في نادي الأعادي طارق الجبال جال

ما لهم مد راعهم من شدة الأوجال جال

النَّادِي الْمَخْفِي، الطَّرُوقُ الْإِثْتَانُ بِاللَّيْلِ، الْأَجَالُ جَمْعُ الْأَجْلِ وَهُوَ مُدَّةُ السَّيِّءِ، الْجَوْلَانُ الْحَرَكَةُ السَّرِيعَةُ، الرَّوْعُ بِالْفَتْحِ الْفَرْعُ، الْأَوْجَالُ جَمْعُ الْوَجَلِ وَهُوَ الْخَوْفُ، الْجَالِي الْكَاشِفُ وَالْمُبِينُ.
قَوْلُهُ طَارِقٌ مُبْتَدَأٌ، وَمِنْهُ وَفِي صَلْتَانٍ لِحَالٍ وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ خَبْرُهُ، وَالْإِضَافَةُ مِنْ بَابِ إِضَافَةِ الصِّفَةِ إِلَى الْمُوصُوفِ، وَمَا بِمَعْنَى لَيْسَ وَيَبْطَلُ عَمَلُهَا بِتَقْدِيمِ الْخَبْرِ أَغْيَى لَهُمْ عَلَى الْأَسْمِ وَهُوَ خَالٍ، وَمِنْ شِدَّةِ صَلْتُهُ.
الْمَعْنَى: الْآتِي بِاللَّيْلِ مِنْ أَجَالِ الْأَعْدَاءِ أَسْرَعُ مِنْهُ فِي مَحْفَلِهِمْ وَلَيْسَ كَاشِفٌ يَكْشِفُ مَا بِهِمْ مِنْ شِدَّةِ الْأَهْوَالِ مِنْ أَوَّلِ زَمَانٍ خَوْفِهِمْ.

{31}

مُقْسِطٌ أَضْحَى وَمِنْهُ مَمْهَلٌ الْإِنْصَافِ صَافٍ
فَاهِرٌ أَمْسَى عَلَى الْأَعْدَاءِ بِالْإِجْحَافِ خَافٍ

الْمُقْسِطُ الْعَادِلُ، الْمَمْهَلُ الْمَوْرِدُ، الْإِنْصَافُ الْعَدْلُ، الصَّافِي الْخَالِصُ، الْقَهْرُ خِلَافُ اللَّطْفِ، الْإِجْحَافُ النَّقْصُ وَالْإِزَالَةُ، تَقُولُ أَجْحَفَ بِهِ أَيَّ أَذْهَبَهُ، الْحَيْفُ الْجَوْرُ وَالظُّلْمُ.
قَوْلُهُ أَضْحَى مِنْ أَفْعَالِ التَّامَّةِ، وَالْوَاوُ لِلْحَالِ، وَمَمْهَلٌ مُبْتَدَأٌ، وَصَافٌ خَبْرُهُ، وَمِنْهُ صَلْتُهُ، وَعَلَى وَالْبَاءُ صَلْتَانٍ لِحَافٍ وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ خَبْرٌ أَمْسَى.

الْمَعْنَى: هُوَ عَادِلٌ دَخَلَ فِي الضُّعَى وَالْحَالِ أَنَّ مَوْرِدَ الْعَدْلِ صَافٍ مِنْهُ غَيْرٌ مُتَكَدِّرٍ فَاهِرٌ أَمْسَى ظَالِمًا وَجَابِرًا عَلَى أَعْدَائِهِ بِالنَّقْصَانِ وَأَذَاهُمْ عَنْ صَعِيدِ الْأَرْضِ.

{32}

سَادَ وَالْحُسَادُ مِنْهُ فِي إِنْجِطَاطٍ دَائِمٍ
إِنَّ عَلِيَّاهُ لَهُمْ كَالرَّعْزَعِ النَّسَافِ سَافٍ

السِّيَادَةُ وَالسَّيْدُودَةُ الرَّئَاسَةُ، الْحَسَدُ أَنْ تَتَمَّتْ زَوَالُ نِعْمَةِ الْمُحْسُودِ إِلَيْكَ، الْإِنْجِطَاطُ ضِدُّ الْإِرْتِفَاعِ وَالنَّقْوُوقُ، الْعَلْبَانَا مَكَانٌ مُشْرِفٌ مِنَ الرَّفْعَةِ وَالشَّرْفِ، وَالرَّعْزَعُ الرِّيحُ الَّتِي تُحَرِّكُ الْأَشْيَاءَ، السَّيْفُ الْقَلْعُ، سَفَتِ الرِّيحُ التُّرَابَ سَفِيًّا أَيَّ دَرْتَهُ.

قَوْلُهُ وَالْحُسَادُ وَالْوَاوُ لِلْحَالِ وَهُوَ مُبْتَدَأٌ، وَفِي إِنْجِطَاطٍ خَبْرُهُ، وَمِنْهُ صَلْتُهُ، وَعَلِيَّاهُ اسْمٌ إِنَّ وَسَافٌ خَبْرُهُ، وَلَهُمْ وَكَالرَّعْزَعِ صَلْتَانٍ لَهُ وَقَصْرٌ عَلِيَّاهُ لِلضَّرُورَةِ.

الْمَعْنَى: عَلَا النَّاسَ وَالْحَالُ أَنَّ الْبَدِي تَمَنَّوْا زَوَالِ نِعْمَةٍ فِي إِنْجِطَاطٍ مُصِيبٍ دَائِمٍ مِنْهُ إِنَّ رُتْبَةَ عَلُوِّهِ وَشَرَفِهِ مَزِيَّةٌ لَهُمْ مِثْلُ الرِّيحِ الْمُحَرِّكَةِ لِلْأَشْيَاءِ الْفَالِغَةِ بِهَا.

{33}

لَمْ يَزَلْ يَقْضِي لِعَافٍ زَارَهُ أَوْطَارَهُ

أَثَرَ التَّقْدِيمِ وَالتَّأْخِيرِ فِي الإِسْعَافِ عَافٌ

القَضَاءُ الحُكْمُ والأَدَاءُ، العَمَلُ الإِثْنَانُ لِأَجْلِ الإِحْسَانِ، الأَوْطَارُ الحَاجَاتُ، الإِيْتَارُ الإِخْتِيَارُ، الإِسْعَافُ قَضَاءُ الحَاجَةِ، العِيَافَةُ الكِرَاهَةُ.

قَوْلُهُ لِعَافٍ صِلَةٌ يَقْضِي، وَأَوْطَارُهُ مَفْعُولُهُ، وَالجُمْلَةُ خَبَرٌ لَمْ يَزَلْ، وَفِي الإِسْعَافِ صِلَةُ التَّأْخِيرِ، وَهُوَ مَفْعُولٌ عَافٌ.

المَعْنَى: لَمْ يَزَلْ يُؤَدِّي حَاجَاتِ آتٍ أَنَاهُ لِيَطْلُبَ الإِحْسَانَ لِأَنَّهُ إِخْتَارَ التَّقْدِيمِ فِي قَضَاءِ الحَاجَةِ وَكَرِهَ التَّأْخِيرَ فِيهِ.

{34}

سُحِبُ أَقْطَارِ السَّمَاءِ لَوْ لَمْ تَكُفْ مَا ضَرَّ إِذْ

لِلْوَرَى تَوَكَّافُ غَادِي كَفِّهِ الوَكَّافُ كَافٌ

السُّحْبُ جَمْعُ السَّحَابَةِ وَهِيَ الغَيْمُ، الأَقْطَارُ الجَوَانِبُ وَالنَّوَاجِي، الوَكْفُ وَالتَّوَكَّافُ القَطْرُ، الضَّرُّ خِلَافُ النُّفْعِ، الغَادِي السَّحَابَةُ الَّتِي تَأْتِيكَ صَبَاحًا، الكَافِي إِسْمٌ فَاعِلٌ مِنَ الكِفَايَةِ.

قَوْلُهُ سُحْبٌ مُبْتَدَأٌ مُضَافٌ إِلَى أَقْطَارِ السَّمَاءِ وَهِيَ مُؤَنَّثَةٌ مَمْدُودَةٌ قَصْرُهَا لِلضَّرُورَةِ، وَمَا ضَرَّ جَوَابٌ لَوْ وَفَاعِلُهُ ضَمِيرٌ يَعُودُ إِلَى عَدَمِ، الوَكْفُ الدَّالُّ عَلَيْهِ، لَوْ لَمْ يَكُفْ وَالجُمْلَةُ الشَّرْطِيَّةُ خَبَرُهُ، وَلِلْوَرَى صِلَةٌ كَافٌ وَهُوَ خَبَرٌ مُبْتَدَأٌ أَغْنَى تَوَكَّافٌ وَالجُمْلَةُ مَجْرُورَةٌ المَحَلِّ بِإِضَافَةٍ إِذْ لَمَّا.

المَعْنَى سَحَابَاتُ نَوَاجِي الفَلَكَ لَوْ لَمْ يَقْطُرْ لَمْ يَضُرَّ ذَلِكَ، لِأَنَّ قَطْرَ سَحَابَةِ كَفِّهِ الكَثِيرَةِ الإِمْطَارِ كَافِيَةٌ لِلْوَرَى.

{35}

دُمُ عَلَى رَعْمِ العِدَى وَارْبِحْ بِعُودِ العِيدِ فِي

دَوْلَةِ عَرَاءَ فِيهَا أَدْوَمُ الأَلْطَافِ طَافٌ

رَغِمَ فَلَانٌ رَغْمًا وَرَغْمَةً إِذَا لَمْ يَفْعِدِرْ عَلَى الْإِنْتِصَافِ، وَمِنْهُ الْحَدِيثُ بِأَيِّ الدَّرْدَاءِ (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) "رَغِمَ أَنْفُ رَجُلٍ" أَيْ ذَلَّ، الْعَوْدُ الرَّجُوعُ، الْعَيْدُ مَا إِعْتَادَ لَكَ مِنْ هِمٍّ وَغَيْرِهِ، الدَّوْلَةُ السَّعَادَةُ، الْعِرَاءُ تَأْيِيبُ الْأَعْرَى وَهُوَ الْأَبْيَضُ وَالشَّرِيفُ، الْأَلْطَافُ جَمْعُ اللَّطْفِ.

قَوْلُهُ عِرَاءٌ نَعْتُ لِدَوْلَةٍ، وَأَذُومٌ مَبْتَدَأٌ، وَفِيهَا صِلَةٌ طَافَ وَهُوَ مَعَ فَاعِلِهِ خَيْرُهُ، وَالْجُمْلَةُ نَعْتُ ثَانٍ لِدَوْلَةٍ وَهِيَ صِلَةٌ عَوْدٍ أَوْ حَالٍ مِنَ الْعَيْدِ.

المعنى: أَقِيمَ عَلَى صَبْرٍ وَرَجَّةِ الْأَعْدَاءِ ذَلِيلَةً مُلْصِقَةً الْأَنْوَفِ بِالتُّرَابِ وَارْبِخَ بِأَنْ يَرْجِعَ إِلَيْكَ مَا إِعْتَادَ لَكَ مِنَ السُّرُورِ وَالْحُضُورِ فِي سَعَادَةٍ أَخْلَدَ الْأَلْطَافِ وَالْإِزْفَاقِ دَارَ فَمَهَا.

هَذَا مَا وَصَلَ إِلَيْهِ ذَهْنِي الْقَاصِرُ وَفِيهِ الْفَاتِرُ وَسَاعَدَ عَلَيْهِ الْوَقْتُ الْمُنْتَضِقُ وَسَمَحَ بِهِ الْخَاطِرُ الْمَتَمَرِّقُ. وَأَرْجُو مِمَّنْ طَالَعَهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنِّي هَفَوَاتِ الْكَلَامِ وَيَسْتَرْ عَلَى زَلَّاتِ الْأَقْدَامِ، أَلْتَمِسُ مَنْ نَظَرَ فِيهِ أَنْ يَدْعُوَ لِي بِالْخَيْرِ وَالصَّلَاحِ وَلِوَالِدَيَّ بِالرَّحْمَةِ وَالْفَلَاحِ. وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، تَمَّتْ.

Kaynakça

el-Bağdâdî, İ.P. (1955). *Hediyetu'l-Ârifin*, (c. I, s. 80) Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî.

Çelebi, K. (1941). *Keşfu'z-zunûn*, (c.2., s.1340) İstanbul: Maarif Matbaası.

86 Devletşah, (2011). *Şair Tezkireleri*, (Necati Lugal, Çev.), (Haziran, s.60) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Derviş Muhammed b. Hâc Velî b. Hac Resûl Tarsûsî Bezârî Hanefî Kâdirî, *Şerhu kasîdeti't-Tantarâniyye*, (Kamerî 12. Asır, s. b/175-b/191, demirbaş: 8872/10) Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî.

Durmuş, İ. (2010). "et-Tantarâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (XXXIX, s. 576-577) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ebû'l-Alâ' Muhammed b. Ahmed el-Bihişti el-Esferâyînî, *Şerhu'l-kasîdeti't-Tantarâniyye*, (Yer numarası: 06 Mil Yz A 1324, Milli kütüphane Yazmalar koleksiyonu) Ankara: Milli Kütüphane.

Elmalı, H. (2001). "Kaside", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (XXIV, s.562-563) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Güleç, İ. (2010). "Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Nasıl Şerh Edilmeli?", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (c.42, sy.42, s.83-111), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

el-Habeşî, A.M. (2004). *Câmi'u's-şurûh ve'l-havâşî (Mu'cemu's-şâmil li-esmâi'l-kutubi'l-meşrûha fi't-turâsi'l-İslâmî ve beyâni şurûhihi)*, (c. II, s.1366-1367) Abu Dabi: Mecma'u'l-buhûs ve'd-dirâsât.

- Karataş, A. (2017). "Müderriş-Müftü Mehmed Kemâleddin Harputî'nin Kasîde-i Tantarâniyye Şerhi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Aralık, sy.12, c. 6, s.49-96) Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kehhâle, Ö.R. (1993). *Mu'cemu'l-muellifin*, (c. I, s.169) Beyrut: Muessesetu'r-risâle.
- el-Kerbelâî, N. b. R. el-Hüseynî, *Şerhu'l-Kasîdeti't-Tantarâniyye*, (Yer Numarası: 45 Hk 8433/1, Manisa İl Halk Kütüphanesi), vr. 26/b-29/b.
- Tarlan, A. N. (1937). *Metinler Şerhi'ne Dair*, İstanbul: Sühulet Basım Evi, <https://yadi.sk/i/6hh5Lt5EksPIjA> (Çevirimiçi: 11.12.2019).
- ez-Ziriklî, H. (2002). *el-A'lâm*, (bs. 15., c. I, s.150) Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn.
<http://islamport.com/w/amm/Web/1306/947.htm> (Çevirimiçi: 13.09.2019).
<http://sh.lib.eshia.ir/44934/2/1245> (Çevirimiçi: 13.09.2019).
https://ia801309.us.archive.org/view_archive.php?archive=/9/items/M-tymoriyah_SHER/191.zip (Çevirimiçi: 13.09.2019).

* Bu çalışmada neşre konu olan metin, Türkiye Yazma Eserler Kurum Başkanlığı'ndan verilen Manisa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunun 45 Hk 8433/1 demirbaş numaralı (Varak No: 29-32) dijital görselinden alınmıştır.

- ¹ Hüseyin Elmalı, "Kasîde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.562.
- ² İsmail Durmuş, "et-Tantarâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.577; Ahmet Karataş, "Müderriş-Müftü Mehmed Kemâleddin Harputî'nin Kasîde-i Tantarâniyye Şerhi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VI, sy.12, Rize, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Aralık 2017, s.51.
- ³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c.II., İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s.1340; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifin*, c. I, Beyrut, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1955, s. 80; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifin*, c. I, Beyrut, Muessesetu'r-risâle, 1993, s.169.; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, c. I, Beyrut, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, bs. 15., 2002, s.150.
- ⁴ Devletşah, *Şair Tezkireleri*, (Çev. Necati Lugal), İstanbul, Pinhan Yayıncılık, Haziran 2011, s.60.
- ⁵ Çelebi, *a.g.e.*, c. 2., s.1341.
- ⁶ Karataş, *a.g.m.*, s.52.
- ⁷ Durmuş, *a.g.m.*, s.577;
- ⁸ Ni'metullah b. Rûhullah el-Hüseynî el-Kerbelâî, *Şerhu'l-Kasîdeti't-Tantarâniyye*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Yer Numarası: 45 Hk 8433/1, vr. 28/b, str:15.
- ⁹ el-Kerbelâî, *a.g.e.*, vr. 28/b, str:21.
- ¹⁰ Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmi'u's-şurüh ve'l-havâşi (Mu'cemu's-şâmil li-esmâi'l-kutubi'l-meşrûha fi't-turâsi'l-İslâmî ve beyânî şurûhihi)*, c. II, Abu Dabi, Mecma'u'l-buhûs ve'd-dirâsât, 2004, s.1366-1367.
- ¹¹ Muhammed Hâcî Nebî el-Humeydî el-Kevsec, *Şerhu't-Tantarâniyye li Mu'iniddîn et-Tantarâni*, Dâru'l-kutubi'l-kavmiyye, m/191, mikrofilm: 4328, s.2.

- ¹² https://ia801309.us.archive.org/view_archive.php?archive=/9/items/M-tymoriyah-SHER/191.zip (Çevirimiçi: 13.09.2019)
- ¹³ Çelebi, *a.g.e.*, c.II, s.1341.
- ¹⁴ Ebû'l-Alâ' Muhammed b. Ahmed el-Bihîştî el-Esferâyînî, *Şerhu'l-kasîdeti't-Tantarâniyye*, Yer numarası: 06 Mil Yz A 1324, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Ankara, Milli Kütüphane.
- ¹⁵ <http://islamport.com/w/amm/Web/1306/947.htm> (Çevirimiçi: 13.09.2019)
- ¹⁶ <http://sh.lib.eshia.ir/44934/2/1245> (Çevirimiçi: 13.09.2019)
- ¹⁷ Derviş Muhammed b. Hâc Vefî b. Hac Resûl Bezârî Hanefî Kâdirî, *Şerhu kasîdeti't-Tantarâniyye*, Kamerî 12. Asır, s. b/175-b/191, demirbaş: 8872/10, Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî.
- ¹⁸ Karataş, *a.g.m.*, s.54.
- ¹⁹ Karataş, *a.g.m.*, s.56.
- ²⁰ Durmuş, *a.g.m.*, s.577.
- ²¹ Adı geçen müellife ait şerh Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 15 Hk 1612/5'te kayıtlıdır.
- ²² Milli Kütüphane (Ankara)'da 18 Hk 381/5'te *Şerhu'l-kasîdeti't-Tantarâniyye* adıyla kayıtlıdır.
- ²³ Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Harputî'nin şerhi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Karataş, "Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Harputî'nin Kasîde-i Tantarâniyye Şerhi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VI, sy.12, Rize, RTEUIF Yayınları, Aralık 2017, s.49-96.
- ²⁴ Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 27 Hk 353/3'te *Kasîde fi Nazîreti'l-Kasîdeti't-Tantarâniyye* adıyla kayıtlıdır.
- ²⁵ Kasîdeye Türkçe yazılan tesdis, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi'nde 21 Hk611/26'da kayıtlıdır.
- ²⁶ Bkz: M. Ali Yekta Saraç, ŞeyhülislamKemalpaşazade, İstanbul, Şule Yayınları, 1999.
- ²⁷ Durmuş, *a.g.m.*, s.577.
- ²⁸ el-Kâsîdetu't-Tantarâniyye'nin müellifinin kasidesine yapmış olduğu bu tercüme, Milli Kütüphane (Ankara)'da 06 Hk 2806/4'te *el-Kasîdetu't-Tantarâniyye ve Tercemetuhu* adıyla kayıtlıdır.
- ²⁹ Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 Ak Ze 642/5'te *Terceme-i Şerhi Kasîdeti't-Tantarâniyye* adıyla kayıtlıdır.
- ³⁰ Türkçe şerh, Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu'nda Ms.or.oct.2606'da *Terceme-i Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye* adıyla kayıtlıdır.
- ³¹ Kitabın Fransuzca adı *Chrestomathie arabe ou extraits de divers écrivains arabes tant en prose qu'en vers avec une traduction française et des notes'dur* (Paris, 3.bs. 1827).
- ³² Durmuş, *ag.m.*, s.577.
- ³³ Gözden geçirilen istinsah nüshaları arasında kayıtlarda mevcüdiyetine rastlanılamayan müellif hatlı nüshayı en doğru biçimde yansıttığımı düşündüğümüz istinsah nüshası, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 Hk 8433/1'de kayıtlı olup, nüshanın başlıca hususiyetleri şu şekildedir: 220x145, 195x130mm. ölçülerinde 26b-29b varakları arasında olan eserin her bir sayfasında 27 satır bulunmaktadır ve ta'lik hatla yazılmıştır. Mıkleblî, zencirekli, kahverengi meşin ciltlidir. Esas metin kırmızı harekelidir.
- ³⁴ el-Kerbelâi, *a.g.e.*, vr. 26/b.
- ³⁵ el-Kerbelâi, *a.g.e.*, vr.29/b.
- ³⁶ Ali Nihat Tarlan, *Metinler Şerhi'ne Dair*, İstanbul, Sühulet Basım Evi, 1937, s.8-9. <https://yadi.sk/i/6hh5Lt5EksPlJA> (Çevirimiçi: 11.12.2019).
- ³⁷ İsmail Güleç, "Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Nasıl Şerh Edilmeli? ", İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c.42, sy.42, İstanbul, 2010, s.84.
- ³⁸ 'المعبود هو الذي يُدَلُّ ويُخَضَّعُ لَدَائِهِ أَيُّ مُسْتَحَقٍّ'. Bu cümle, İ.B.B Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar Kütüphanesi'nde Bel_Yz_K_1129_08 Demirbaş numarasıyla s.31a-35a'da kayıtlı Ni'metullah b. Ruhullah el-Huseynî el-Kerbelâi'nin *Şerhu Kasîdeti't-Tantarâniyye*'sinin başka bir nüshasından alınarak eklenmiştir.